LIETUVOS

ARCHEOlogija 23

L I E T U V O S

ARCHEO*logija* 23

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVOS ARCHEOlogija 23

DIEMEDŽIO LEIDYKLA
VILNIUS

VILNIUS 2002

UDK 902/904(474.5)
Li227

Redaktorių kolegija:
Algirdas Girininkas (*ats. redaktorius ir sudarytojas*)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Vytautas Kazakevičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mykolas Michelbertas
(*Vilniaus universitetas*)

Ēvalds Mugurēvičs
(Latvijos universiteto
Latvijos istorijos institutas)

Vytautas Urbanavičius
(*Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“*)

Gintautas Zabiela
(*Lietuvos istorijos institutas*)

ISSN 0207-8694
ISBN 9986-23-1035

© Lietuvos istorijos institutas, 2002
© Straipsnių autoriai, 2002

TURINYS

ĮVADAS (A. Girininkas). 7

G. Zabiela. VANDALINAS ŠUKEVIČIUS – AKMENS AMŽIAUS GYVENVIEČIŲ TYRINĖTOJAS (150-ŲJŲ GIMIMO METINIŲ SUKAKČIAI PAŽYMĖTI) 9

Vandalinas Šukevičius, the Investigator of Stone Age Settlements (in Commemoration of His 150th Birth-anniversary) 27

Вандалин Шукевич – исследователь поселений каменного века (к 150-летию со дня рождения) 28

STRAIPSNIAI

Dž. Brazaitis. RUTULINIŲ AMFORŲ KULTŪRA LIETUVOJE – REIŠKINYS AR EPIZODAS? 29

Globular Amphora Culture in Lithuania – a Phenomenon or an Episode? 38

Культура шаровидных амфор в Литве – явление или эпизод? 39

R. Rimantienė. RUTULINIŲ AMFORŲ KULTŪRA VAKARŲ LIETUVOJE 41

Globular Amphora Culture in West Lithuania 49

Культура шаровидных амфор в Западной Литве 50

Dž. Brazaitis. NARVIŠKOS KERAMIKOS STILIAI RYTŲ LIETUVOJE 51

Styles of Narva Pottery in East Lithuania 69

Стили нарвской керамики в Восточной Литве 71

A. Girininkas. MIGRACINIAI PROCESAI RYTŲ PABALTIJYJE VĖLYVAJAME NEOLITE. VIRVELINĖS KERAMIKOS KULTŪRA 73

Migratory Processes in the East Baltic in the Late Neolithic. Corded Ware Culture 90

Миграционные процессы в Восточной Прибалтике в позднем неолите. Культура шнуровой керамики 91

T. Ostrauskas. KUNDOS KULTŪROS TYRINĖJIMŲ PROBLEMATIKA 93

Problems of Investigation of the Mesolithic Kunda Culture 104

Проблематика исследований мезолитической кундской культуры 105

G. Piličiauskas. DUBIČIŲ TIPO GYVENVIETĖS IR NEOLITINĖ NEMUNO KULTŪRA PIETŲ LIETUVOJE 107
Dubičiai type Settlements and the Neolithic Nemunas Culture in South Lithuania 131
Памятники типа Дубичяй и неолитическая неманская культура в Южной Литве 134

T. Ostrauskas. MEZOLITINĖ KUDLAJEVKOS KULTŪRA LIETUVOJE 137
Mesolithic Kudlaevka Culture in Lithuania 155
Мезолитическая кудлаевская культура в Литве 159

E. Šatavičius. HAMBURGO KULTŪROS RADINIAI LIETUVOJE 163
Finds of the Hamburgian Culture in Lithuania 181
Находки гамбургской культуры в Литве 183

PUBLIKACIJOS

A. Girininkas. PAKRETUONĖS 1-OJI GYVENVIETĖ 187

V. Juodagalvis. GLŪKAS 10 – EPIPALEOLITINĖ STOVYKLA IR NEOLITINĖS GYVENVIETĖS PRIE VARĖNĖS UPĖS 197

DISKUSIJOS IR RECENZIJOS

T. Ostrauskas. APIE VĖLYVOJO PALEOLITO PERIODIZACIJĄ LIETUVOJE. E. ŠATAVIČIAUS KONCEPCIJOS KRITIKA 239

T. Ostrauskas. MICHAŁ KOBUSIEWICZ "LUDY ŁOWIECKO-ZBIERACKIE PÓŁNOCNO-ZACHODNIEJ POLSKI" POZNAŃ, 1999 247

AUTORIŲ DĖMESIUI 249

LIETUVOS ARCHEOLOGIJA. 2002. T. 23, p. 107–136. ISSN 02-07-8694

DUBIČIŲ TIPO GYVENVIETĖS IR NEOLITINĖ NEMUNO KULTŪRA PIETŲ LIETUVOJE

GYTIS PILIČIAUSKAS

ĮVADAS

N. Gurina, 1957–1964 m. žvalgiusi Šiaurės vakarų Baltarusijos akmens amžiaus gyvenvietes, pirmoji paneigė plačiai paplitusią nuomonę, kad Pietų Lietuvos, Šiaurės vakarų Baltarusijos bei Šiaurės Lenkijos neolitiniai paminklai priklausė Šukinės – duobelinės keramikos kultūrai. Anot archeologės, šias teritorijas neolite siejo savita kultūrinė sritis (Гурина, 1965). Ryškiausi jos paminklai buvo tyrinėti Nemuno aukštupyje, todėl nauja kultūra netrukus gavo *Nemuno* pavadinimą (Чернявский, 1966). 8-ajame ir 9-ajame dešimtmečiuose susiformavo tradicinė neolitinės Nemuno kultūros samprata (Исаенко, 1976; Чарняўскі, 1979; Rimantienė, 1984): *„Neolitinė Nemuno kultūra – tai iš mezolitinės Nemuno kultūros kilusi ir IV–II tūkst. pr. Kr. pirmoje pusėje Pietų Lietuvoje, Nemuno aukštupyje Baltarusijoje, Šiaurės–Rytų Lenkijoje, Vakarų Polesėje bei Kaliningrado srityje gyvavusi archeologinė kultūra. Vėlyvajame neolite Nemuno kultūros tradicijos nyko dėl nevietinės kilmės Virvelinės keramikos kultūros įtakos“.*

Tačiau XX a. pabaigoje tokia neolitinės Nemuno kultūros samprata susilaukė pagrįstos kritikos. Naujos radiokarboninės datos iš Katros kaimo gyvenviečių bei datų kalibravimo metodo taikymas leido teigti, kad keramika Nemuno baseine atsirado ne IV tūkst. pr. Kr., o VI tūkst. pr. Kr. viduryje (Antanaitis, Girininkas, 2000). Daugelio tyrinėtojų nuomone, Kaliningrado srityje bei dalyje Šiaurės Lenkijos neolite egzistavo ne Nemuno, o savita Cedmaro (Timofeev, 1987) arba Narvos (Girininkas, 1994; Szymczak, 1995) kultūros. A. Girininkas suabejojo pirmojo kultūros etapo ankstyvajame neolite buvimu. Archeologas, be gilesnės medžiagos analizės, pateikė du argumentus: skirtingos I ir II etapų puodų formos ir titnago dirbinių tipai. Anot A. Girininko, Nemuno kultūra aiškius skiriamuosius bruožus įgijo tik II ir III etapuose, t. y. viduriniajame ir vėlyvajame neolite (Girininkas, 1989). A. Girininko mintims iš esmės neprieštarauja mezolito tyrinėtojas T. Ostrauskas, kuris linkęs kai kurių lenkų mokslininkų pavyzdžiu (pvz., Cyrek, Grygiel, Nowak, 1982) ankstyviausias keramines gyvenvietes priskirti mezolitinės Janislavicų kultūros keraminiam etapui (Ostrauskas, 1999a, p. 15). Ankstyvojo neolito gyvenviečių neolitinei Nemuno kultūrai nepriskiria ir kai kurie lenkų archeologai (pvz., Kośko, 1996, p. 83). Pats M. Čarniauskis, sukūręs Nemuno kultūros Vakarų Baltarusijoje periodizaciją, šiuo metu taip pat abejoja kultūriniu tęstinumu Nemuno aukštupyje ankstyvajame–viduriniajame neolite. M. Čarniauskio nuomone, susiformuojant vidurinio neolito nemuniškai keramikai didelę įtaką turėjo Lenkijos *miškų neolitas* bei Piltuvėlinių taurių kultūra (Чарняўскі, 2000). Ankstyvojo neolito Dubičių tipo paminklai, anot M. Čarniauskio, sudaro atskirą Pripetės–Nemuno kultūrą[1].

Titnagu turtinga Pietų Lietuva, kuri taip traukė ir iki šiol traukia archeologų dėmesį, nėra patogi vieta archeologiniams tyrinėjimams. Čia, kaip ir visoje likusioje Nemuno kultūros srityje, dažniausiai randamos *smėlinės*[2] gyvenvietės su stipriai, kartais beviltiškai, maišyta skirtingų laikotarpių medžiaga. Tinkanti datavimui organika tokiose gyvenvietėse pasitaiko retai, o ir gavus radiokarbonines datas, dažnai neaišku, su kokiu radinių kompleksu jos susiję. Be to, vertikalioji stratigrafija smėlyje dažniausiai neduoda jokių rezultatų. Šiuo metu pilnai ištirtos yra tik kelios trumpalaikės Nemuno kultūros stovyklavietės, kuriose aptikta vienalaikė arba turinti nedaug lengvai atskiriamų kitų laikotarpių priemaišų archeologinė medžiaga[3]. Dėl minėtų priežasčių šiuo metu apie

[1] Naujovišką gerb. M. Čarniauskio požiūrį teko išgirsti Minske. Spaudoje tokios mintys dar nebuvo išdėstytos.

[2] Pietų Lietuvos akmens amžiaus gyvenviečių tipus yra aptaręs T. Ostrauskas (Ostrauskas, 1999b, p. 31).

[3] Tai Karaviškių 6 (I plotas) ir Dubičių 3, kuriose aptikta po 3 puodus, bei Varėnės 2 ir Gribašos 1H, kuriose rasta tik po 1 indą.

neolitinę Nemuno kultūrą žinome gerokai mažiau nei apie gretimas Narvos, Dnepro–Doneco, Cedmaro kultūras. Yra duomenų tik apie dvi „nemuniečių" materialinės kultūros sritis – titnago apdirbimą bei keramikos gamybą. Kol kas visiškai nepažįstami laidojimo papročiai, beveik nieko negalima pasakyti apie pastatus. Tik nedidelė kaulinių ir raginių dirbinių kolekcija žinoma iš Kameno II gyvenvietės Baltarusijoje (Исаенко, 1976, с. 65–76, рис. 26). Šios kultūros radiniai datuojami vien tipologiniu metodu, kuris visiškai nepagrįstas radiokarboninėmis datomis. Painūs kultūros pradžios ir likimo klausimai. Nėra vieningos nuomonės dėl taip vadinamos *šukinės – duobelinės* arba *miškų* tipo keramikos Vidurio Lenkijoje bei Pamaryje kultūrinės priklausomybės.

Paskutiniojo XX amžiaus dešimtmečio tyrinėjimų rezultatai leidžia peržiūrėti, patikrinti ir atnaujinti mūsų žinias apie neolitinę Nemuno kultūrą Pietų Lietuvoje.

ANKSTYVASIS NEOLITAS

Keramikos gamybos pradžia

Rytų Europos neolitinių kultūrų ankstyviausia keramika datuojama VI tūkst. pr. Kr.[4] (Zhilin, 2000). Panašių formų smailiadugnė keramika didžiuliuose miškų juostos plotuose išplito staigiai; šis procesas truko kelis šimtus metų. Palyginimui galima prisiminti, jog žemdirbystė Baltijos jūros regione įsitvirtino tik per 3500 metų (Zvelebil, 1995, pav. 18.4). Rytų Europos mezolitinės kultūros nebuvo uždaros, kontaktavo su kaimynais. Medžiotojai ir žvejai greitai suprasdavo keramikos teikiamus privalumus, išmokdavo ją gaminti, perduodavo savo įgūdžius kitiems.

Mezolitinės Nemuno kultūros[5] žmonės keramikos gamybos žinias galėjo perimti arba iš Dnestro–Bugo kultūros srities (Исаенко, 1976, с. 113), arba iš Dnepro baseino – Dnepro–Doneco kultūros srities (Телегин, 1971). Gali būti, jog keramikos išplitimą Nemuno baseine įtakojo abi minėtos kultūros (Galiński, 1991, pav. 14). Dnepro–Doneco kultūros Srumelio–Gastiano varianto Padneprėje bei Dubičių tipo keramikos panašumus pastebėjo daugelis tyrinėtojų (Rimantienė, 1996, p. 124 ir kt.), tačiau šie panašumai vienodai gali reikšti tai, jog Nemuno baseiną keramika pasiekė nuo Dnepro, arba tai, jog abi kultūros puodų gamybos įgūdžius perėmė iš vieno centro – Dnestro–Bugo kultūros. V. Timofejevas netgi pabandė įrodyti, jog keramikos gamybos žinios nuo Dnepro pasiekė Ertebiolės kultūros sritį Pietų Skandinavijoje, Šiaurės Vokietijoje ir Šiaurės Lenkijoje (Тимофеев, 1994).

Ankstyviausia keramika Pietų Lietuvoje paplito apie 5500 BC (žr. skyrių „Pietų Lietuvos neolito chronologija"). Tuo pat metu moliniai puodai pradėti lipdyti Rytų Latvijoje, tačiau ankstyviausia Lubano paežerių keramika – iš Zvidzės (Loze, 1993, lent. 1) stipriai skiriasi nuo randamos Pietryčių Lietuvoje ir greičiausiai buvo įtakota skirtingo kultūrinio impulso. Jeigu molinių puodų gamybos įgūdžiai iš tiesų buvo perimti iš Pietų ar Pietryčių, tuomet pirmiausiai Dubičių tipo keramika turėjo pasirodyti Vakarų Polesėje, vėliausiai – Pietų Lietuvoje ir Šiaurės rytų Lenkijoje (1 pav.).

Dubičių tipo gyvenvietės

Ankstyviausiai keramikai Nemuno aukštupyje (2 pav.) tradiciškai suteikiamas *Dubičių tipo*[6] pavadinimas, o ankstyvasis neolitas yra siejamas su neolitinės Nemuno kultūros pirmuoju etapu (Чарняўскі, 1979, с. 50–55; Rimantienė, 1996, p. 118–132). Kiti tyrinėtojai mano, kad ryškūs nemuniškos keramikos bruožai, skiriantys ją nuo gretimų miškų juostos kultūrų, susiformavo tik viduriniajame neolite (Girininkas, 1989; Ostrauskas, 1999a, p. 15). Todėl pagrindinis klausimas, į kurį ieškota atsakymo analizuojant ankstyvojo neolito medžiagą, buvo neolitinės Nemuno kultūros pradžios problema.

Dubičių tipo keramikos molio masė dažniausiai būdavo liesinama kapotais augalais. Kartais kartu su augalais būta smėlio, labai retai – perdegusių kriauklelių (Dubičiai 3). Antrojoje ankstyvojo neolito pusėje ar dar anksčiau, šalia augalinių, imtos naudoti ir mišrios priemaišos – augalai ir stambiai grūstas kvarcitas. Puodai buvo lipdomi iš 3–12 mm storio, 3 cm pločio ir platesnių molio juostų. Šios būdavo jungiamos dažniausiai šoniniu būdu (*N* tipo jungtimi), prieš tai suploninant kraštus. Juostų jungimo vietos sutvirtinamos braukant išorinį ir vidinį paviršių dantytu įnagiu. Po to kartais išorė dar nulyginama ranka, tad brūkšniai matyti tik vidinėje pusėje. Galima spėti, kad bent dalis indų buvo nulipdyti ant formos – smėlio pripilto odinio maišo ar kitokios. Lipdymo ant formos pranašumai akivaizdūs – tai užima maždaug 4 kartus

[4] Visos darbe naudotos datos buvo kalibruotos pagal CALIB REV 3.0.3c kalibravimo programą: Stuiver M. and Reimer P. J. į 1993. Radiocarbon, 35, p. 215–230.

[5] Mezolitinė Nemuno kultūra šiame darbe suprantama kaip Janislavicų kultūros variantas.

[6] Ankstyvojo neolito keramika taip pavadinta pagal Dubičių 2 ir 3 gyvenvietes, kurias 1962 m. tyrinėjo R. Rimantienė (Римантене, 1966).

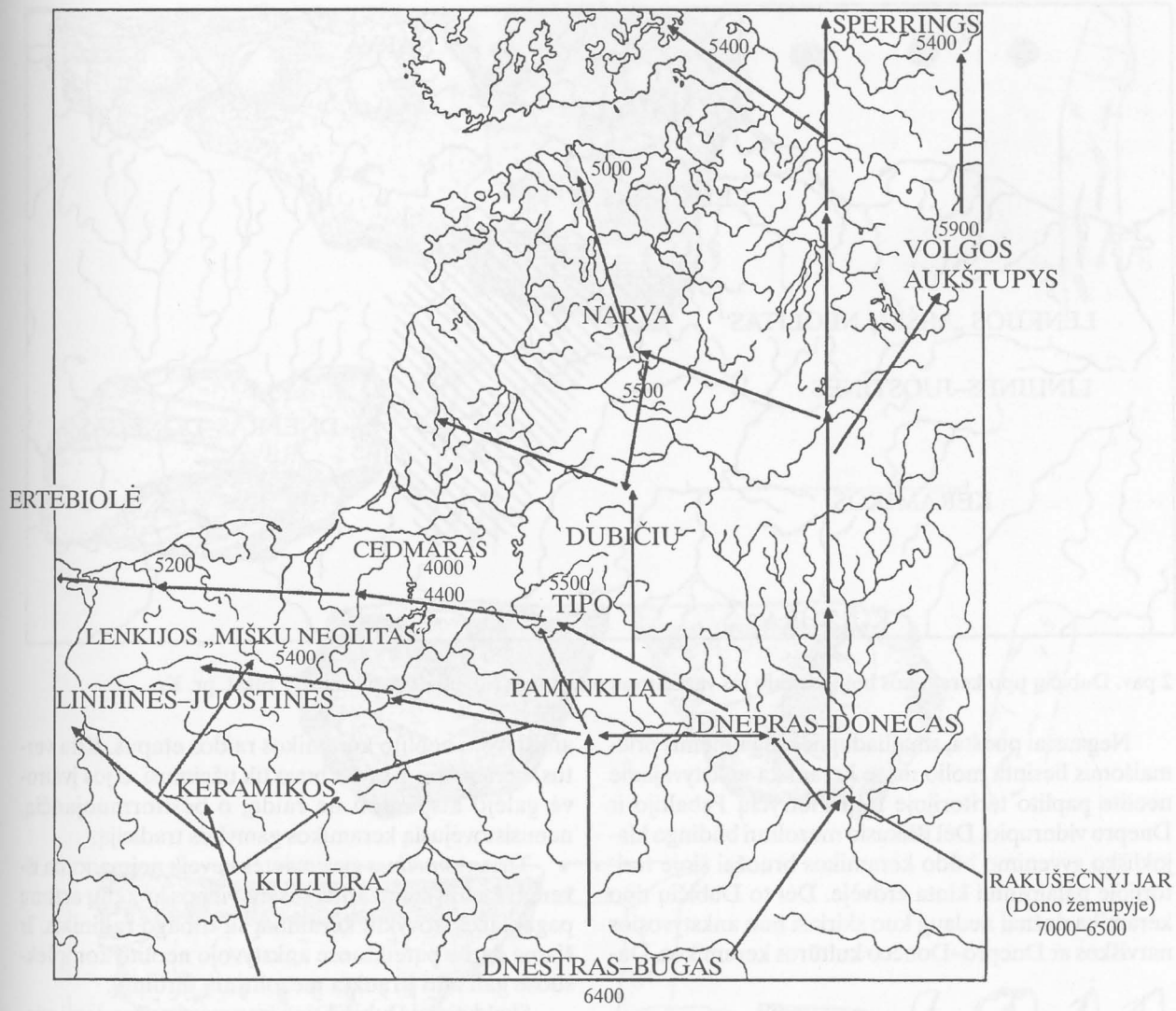

1 pav. Keramikos plitimo galimos kryptys bei ankstyviausios keraminių gyvenviečių datos (BC) Vidurio ir Rytų Europoje.

mažiau laiko (Семенов, Коробкова, 1983, с. 211), molis gali būti žymiai šlapesnis, juostos platesnės. Puodai buvę smailiadugniai, retkarčiais apvaliadugniai (3:8 pav.). Jų sienelės silpnai profiliuotos, pakraštėliai tiesūs (*I* pavidalo, 4:1, 2; 6:1 pav.) arba kiek atlenkti į išorę (*S* pavidalo, 8:9 pav.). Puodai puošti negausiai. Dažniausiai ornamentuojamos vietos buvo kaklelis ir briauna. Horizontalios eilutės (motyvai) buvo sudaromos iš labai įvairių puošybos elementų: skylučių (3:5–7 pav.), duobučių (6:1 pav.) ar stambių ovalo, *kanopėlės* (8:7, 9 pav.), *katpėdėlės* (5:5 pav.) pavidalo įspaudų, gumburų (4:1 pav.), t. y. iš vidaus spaustų duobučių, įvaraus dydžio netaisyklingų įspaudėlių, apvijinių įspaudų (5:1, 4 pav.), įkartų (5:2; 8:8 pav.). Ornamentai būdavo rėžiami arba spaudžiami 1–2, labai retai 3 skirtingais įnagiais.

Ankstyviausią Pietų Lietuvos keramiką apvijiniai įspaudai sieja su Žeimenos ir Neries aukštupių kai kurių ankstyvojo neolito gyvenviečių (Šaltaliūnė, Sosenka 3) keramika (Чарняўскі, 1999, рис. 3), vadinamąja Lenkijos *miškų* tipo (*šukine – duobeline*) keramika (Kempisty, 1972), Dubičių tipo keramika Šiaurės rytų Lenkijoje (Kempisty, Sulgostowska, 1976, lent. I:6). Tuo tarpu Baltarusijoje šis puošybos elementas nebuvo paplitęs. Pietų Lietuvoje labai reti šukiniai įspaudai (8:6 pav.) ir tinklinis raštas (rėžtos susikertančios įstrižos linijos) dažniau pasitaiko Nemuno ir Pripetės aukštupiuose (10 pav.). Sąlyginai ir patogumo dėlei Lietuvos Dubičių tipo keramiką būtų galima priskirti šiauriniam lokaliniam variantui. Jos svarbiausias požymis, skiriantis ją nuo Baltarusijos ankstyvojo neolito keramikos, yra apvijiniai įspaudai (2 pav.).

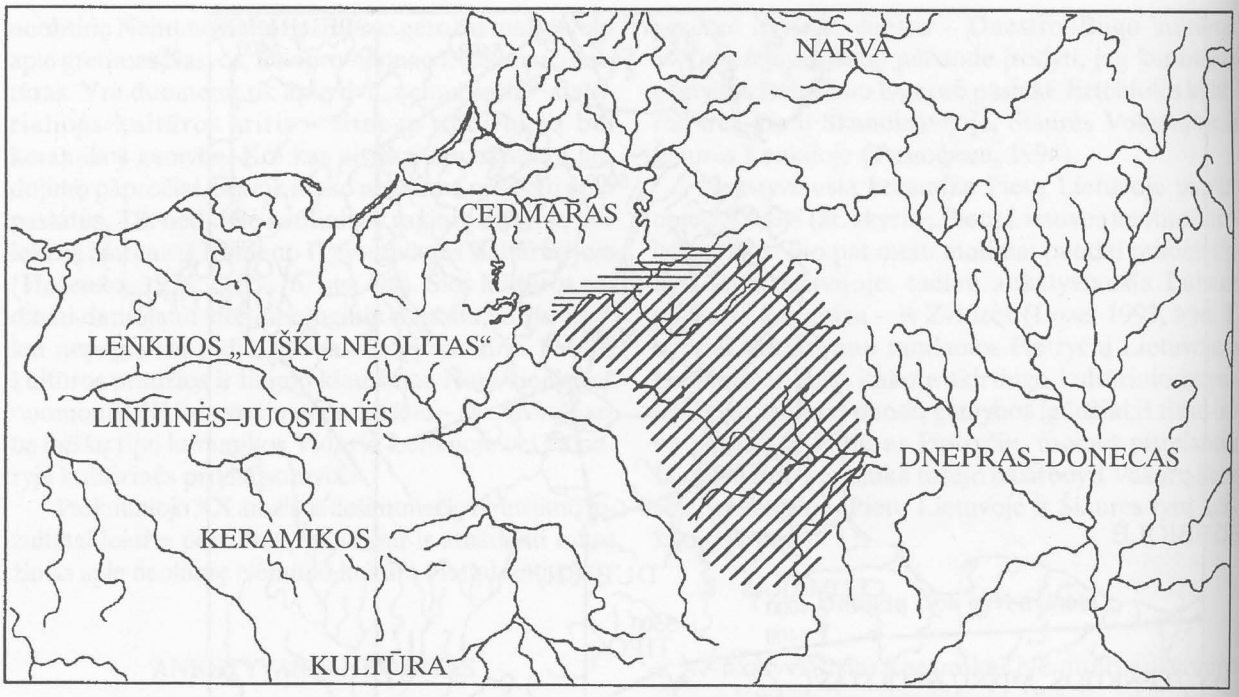

2 pav. Dubičių tipo keramikos bei šiaurinio jos varianto su apvijiniais įspaudais paplitimas V tūkst. pr. Kr.

Negausiai puošta, smailiadugnė, augalinėmis priemaišomis liesinta molio mase keramika ankstyvajame neolite paplito teritorijoje tarp Pietryčių Pabaltijo ir Dnepro vidurupio. Dėl išlikusio mezolitui būdingo klajokliško gyvenimo būdo keramikos bruožai šioje teritorijoje palaipsniui kinta erdvėje. Dėl to Dubičių tipo keramika dažnai nedaug kuo skiriasi nuo ankstyvosios narviškos ar Dnepro–Doneco kultūros keramikos. Dubičių tipo keramika buvo gaminama labai ilgą laikotarpį (apie 2000 metų), ir be abejo, kai kurie jos bruožai turėjo keistis. Tačiau dėl keramikos primityvumo šie pokyčiai nežymūs, nepakankami, norint išskirti kokius nors ankstyvojo neolito keramikos raidos etapus. Kita vertus, keramikos gamyba buvo tik užgimusi, o jos įvairovė galėjo atspindėti ne raidą, o besiformuojančią, nenusistovėjusią keramikos gamybos tradiciją.

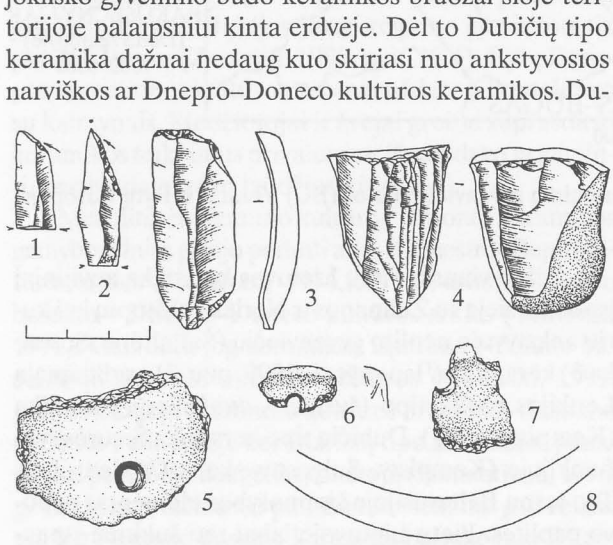

3 pav. Ankstyvojo neolito titnago radiniai (1–4) ir Dubičių tipo keramika (5–8) iš Gribašos 1H gyvenvietės. *Autoriaus piešt.*

Tiriant *smėlines* gyvenvietes beveik neįmanoma išvengti klaidų stengiantis susieti vienos ar kelių artimų pagal laiką stovyklų keramiką su titnago radiniais. Ir šiame darbe pateiktuose ankstyvojo neolito kompleksuose gali būti įtraukta mezolitinių dirbinių.

Skaldytiniai Dubičių tipo gyvenvietėse randami stipriai sunaudoti, dažnai tinkami tik nuoskaloms skelti. Iš geriau išlikusių matosi, kad pirmiau jie buvę vienagaliai *su rankenėle* arba kūginiai ir tikę taisyklingoms skeltėms arba skeltėms ir nuoskaloms skelti (3:4; 7:19 pav.). Dirbiniai buvo gaminti iš skelčių ir nuoskalų laužimo, mikrorėžtukinio dalijimo, rėžtukinio nuskėlimo, statmeno ir pusiau statmeno retušo būdais.

Lancetas išliko pagrindiniu strėlės antgalio tipu. Kai kurių tyrinėtojų nuomone, ankstyvojo neolito lancetai skyrėsi nuo mezolitinių – jų smaigaliai būdavo formuojami viršutinėse skelčių dalyse, mikrorėžtukinio dalijimo išskala dažnai nuretušuojama (Brazaitis, 1999, p. 292; Ostrauskas, 1999a, p. 15). Iš tiesų, tokių neolitinių lancetų serijos aptinkamos tik Narvos (Kretuonas 1, Papiškės 4) bei Cedmaro (Ančių pelkė) kultūrų gyvenvietėse (Girininkas, 1990, pav. 17; Brazaitis, 1992, p. 6; Тимофеев, 1979). Dubičių tipo paminkluose sutinkami tik pavieniai neolitiniai lancetai (3:1; 7:6, 7; 8:3, 4 pav.). Tikėtina, kad pirmojoje ankstyvojo

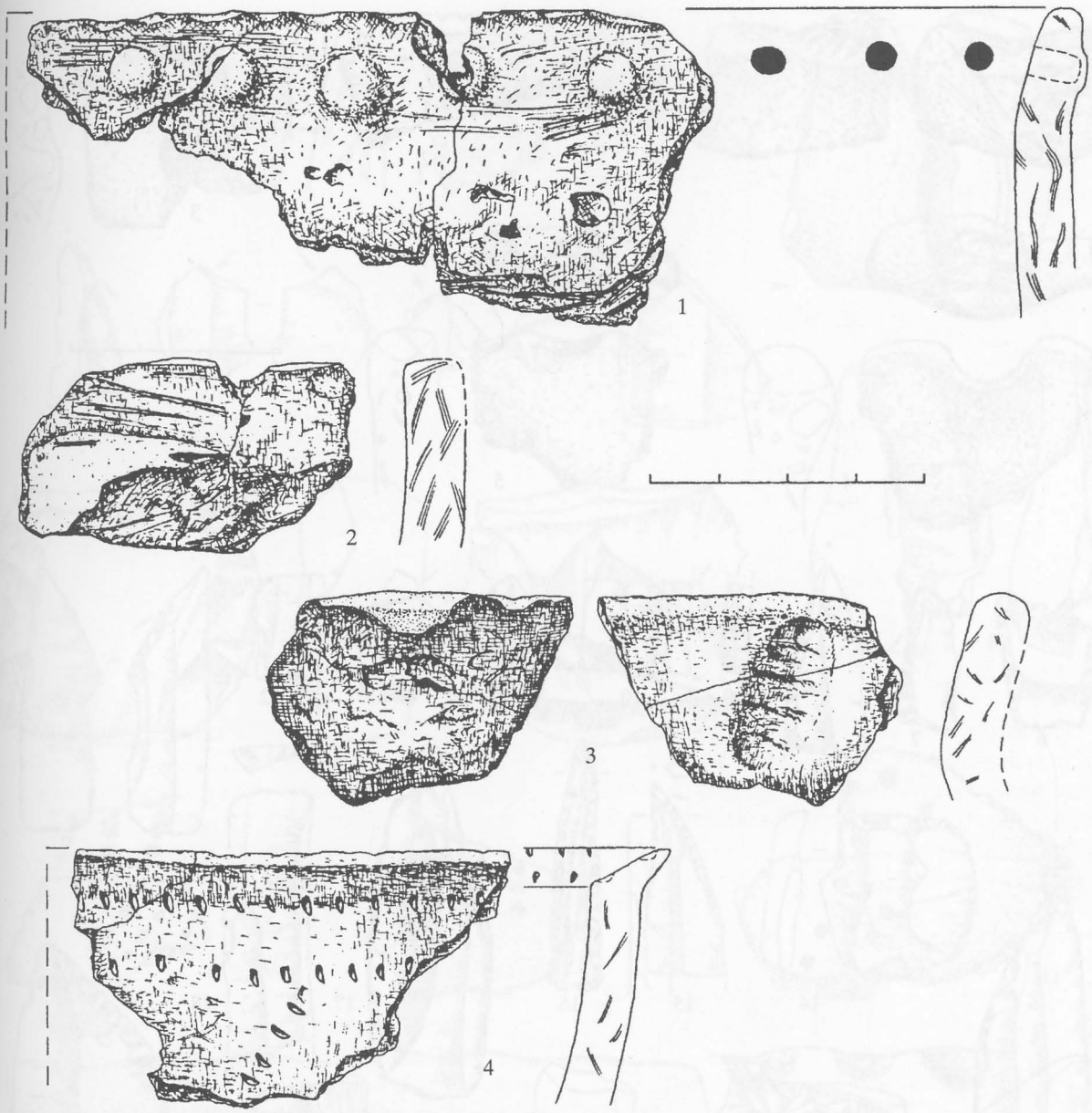

4 pav. Ankstyvojo neolito keramika iš Gribašos 4-osios gyvenvietės. *Autoriaus pieš.*

neolito pusėje Pietų Lietuvoje tebegaminti visiškai nuo mezolitinių nesiskiriantys lancetai – su nulaužtu arba retušuotu pagrindu bei mikrorėžtukine išskala suformuotu smaigaliu apatinėje skeltės dalyje. Tokie randami beveik kiekvienoje Dubičių tipo gyvenvietėje Lietuvoje (3:2; 5:13, 19; 6:2 pav.), Baltarusijoje ir Lenkijoje. Įstrižai retušuotais pagrindais bei įkotiniai lancetai nebenaudoti. Mikrorėžtukai randami atitinkantys lancetus – t. y. tiek apatiniame, tiek viršutiniame skeltės gale (6:3, 4; 7:9, 12 pav.). Trapeciniai antgaliai retesni už lancetinius. Tai dažniausiai vidutinės trapecijos, nesiskiriančios nuo mezolitinių (5:6; 8:1, 2 pav.). Nelygiašoniai trikampiai mikrolitai ankstyvajame neolite beveik nebegaminti. Tik Karaviškių 6-ojoje gyvenvietėje (plotas II) pasitaikė keli juos primenantys dirbiniai. Jie platoki, su mikrorėžtukinėmis išskalomis viršūnėse (5:7, 8 pav.). Nyko ir mikrolitiniai ašmenėliai; retsykiais pasitaikantys, gali būti mezolito priemaiša (5:9, 10 pav.). Gremžtukai buvo gaminami iš nuoskalų ir plačių skelčių, galiniai (3:3; 5:14; 6:8; 7:15, 16 pav.). Sunku ką nors pasakyti apie rėžtukus. Atrodo, kad šie dirbiniai (6:5 pav.) ankstyvajame neolite vis mažiau begaminti, o dauguma jų, randamų *smėlinėse* gyvenvietėse, yra ankstesnių laiko-

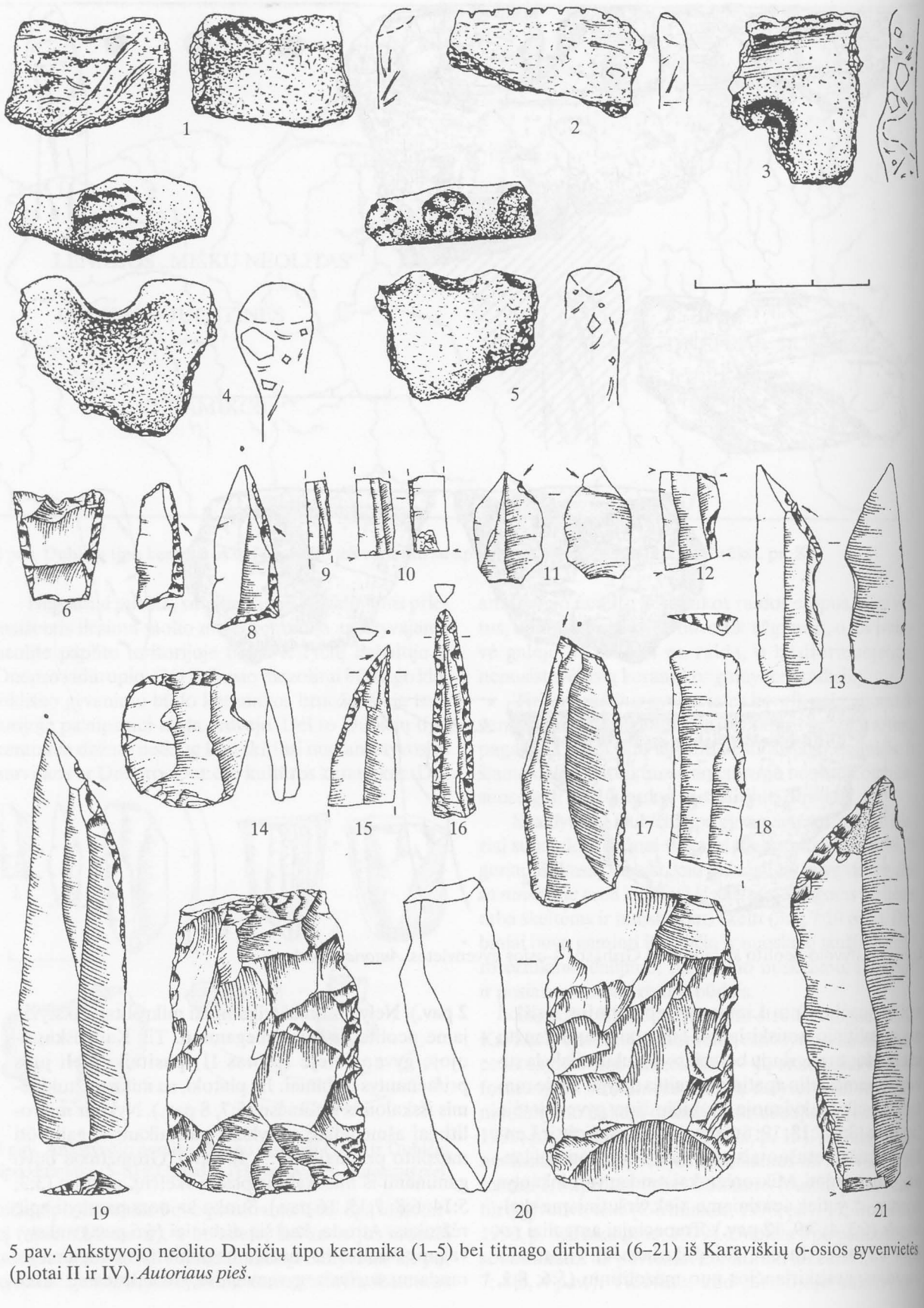

5 pav. Ankstyvojo neolito Dubičių tipo keramika (1–5) bei titnago dirbiniai (6–21) iš Karaviškių 6-osios gyvenvietės (plotai II ir IV). *Autoriaus pieš.*

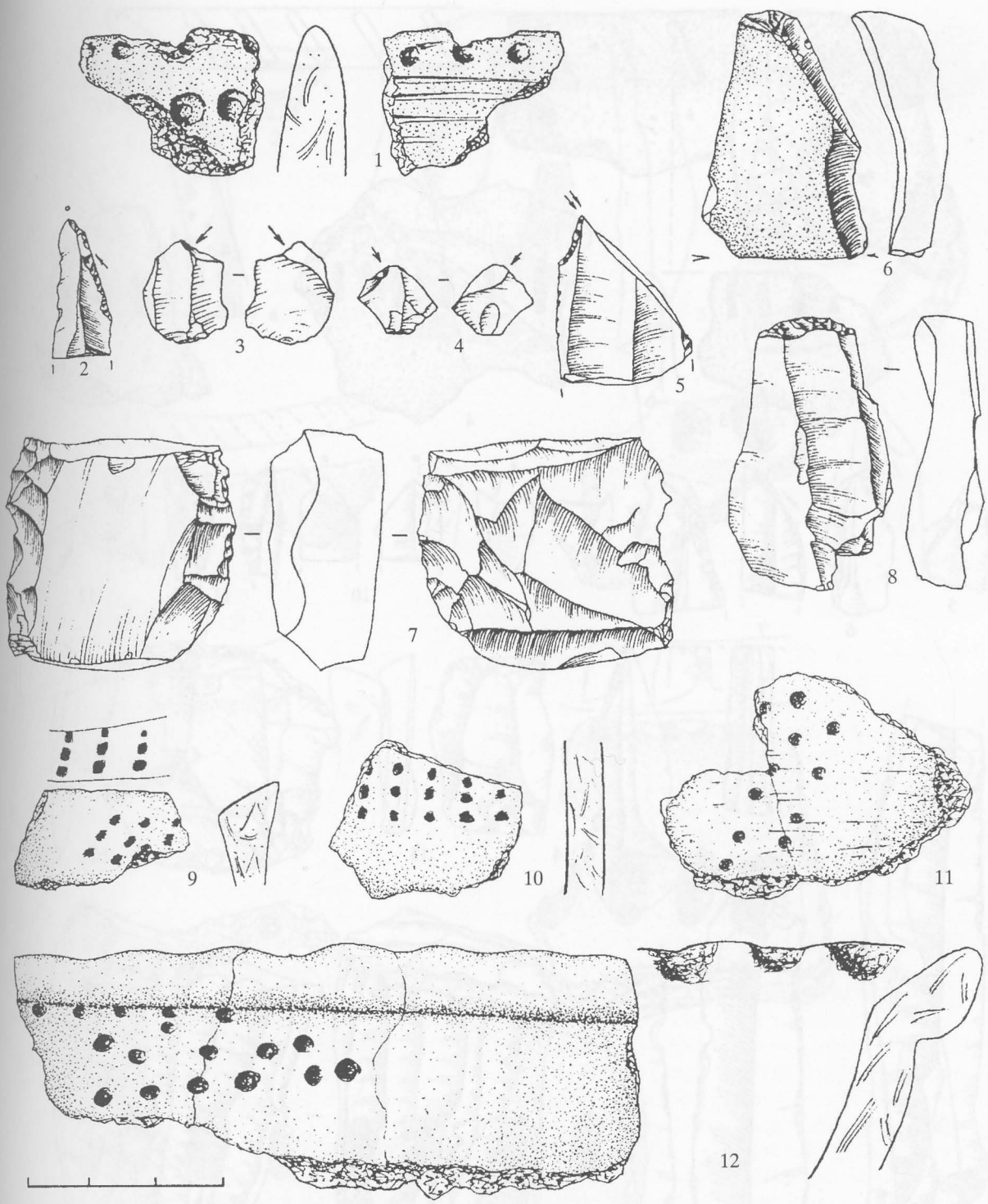

6 pav. Ankstyvojo neolito Dubičių tipo keramika (1) ir titnago dirbiniai (2–8) iš Karaviškių 6-osios gyvenvietės (plotas V). Ankstyvojo neolito keramika iš Barzdžio miško 2B (9–10) ir Varėnės 2-osios (11–12) gyvenviečių. *Autoriaus pieš.*

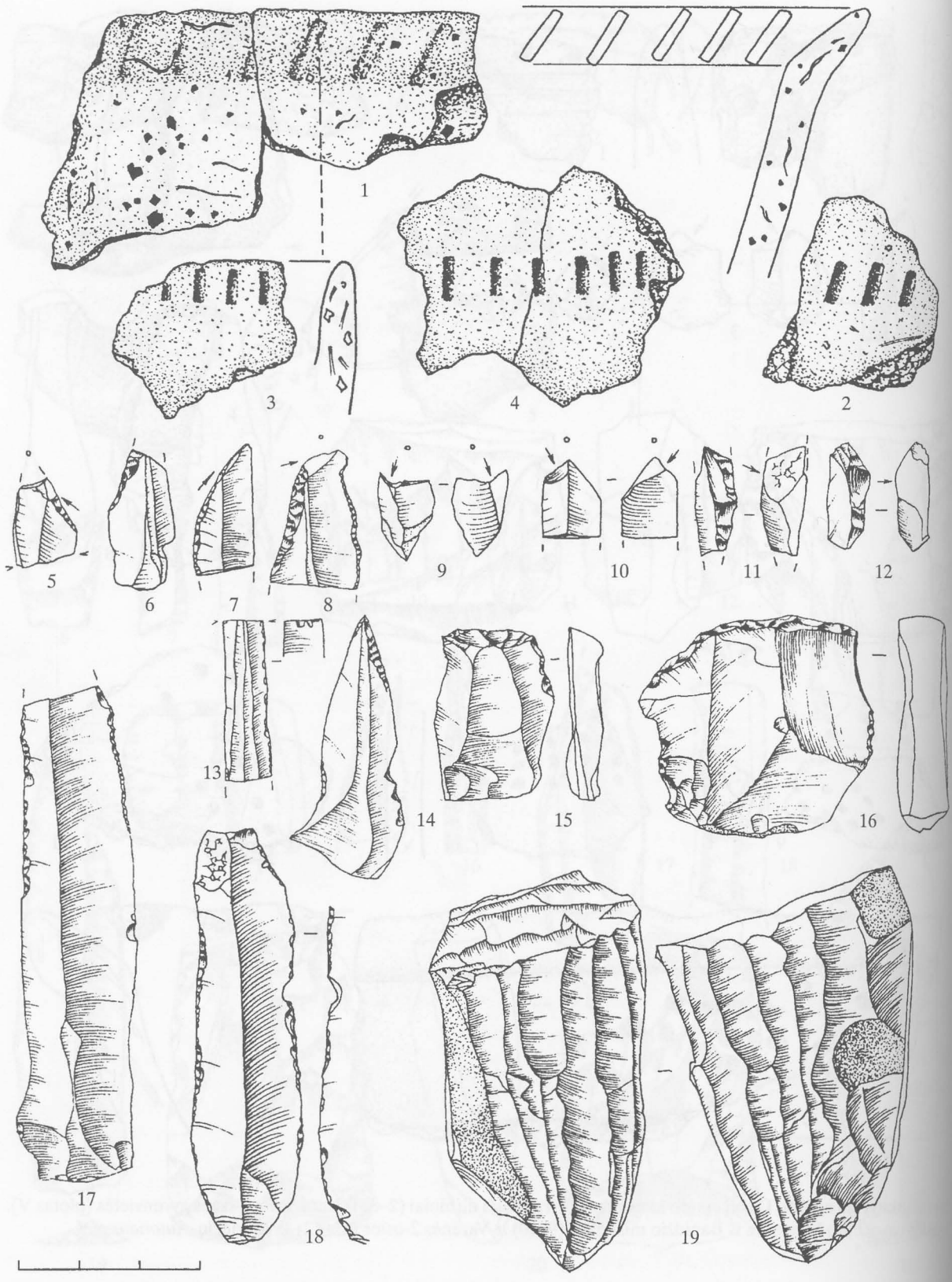

7 pav. Ankstyvojo neolito keramika (1–4) ir titnago radiniai (5–19) iš Karaviškių 6-osios gyvenvietės (plotas V). *Autoriaus pieš.*

8 pav. Anks

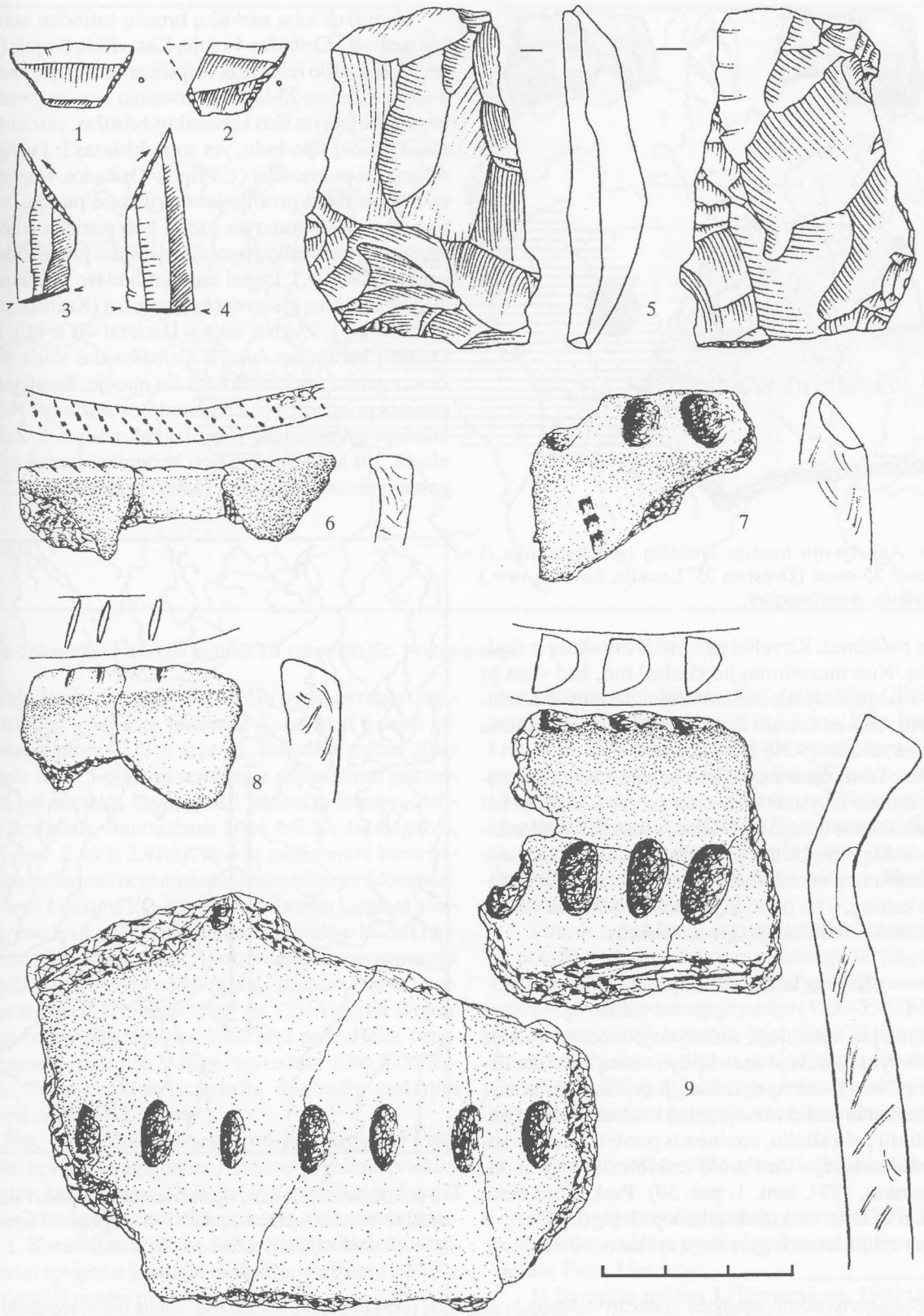

8 pav. Ankstyvojo neolito titnago dirbiniai (1–5) ir Dubičių tipo keramika (6–9) iš Kašėtos 1-osios gyvenvietės. *Autoriaus pieš.*

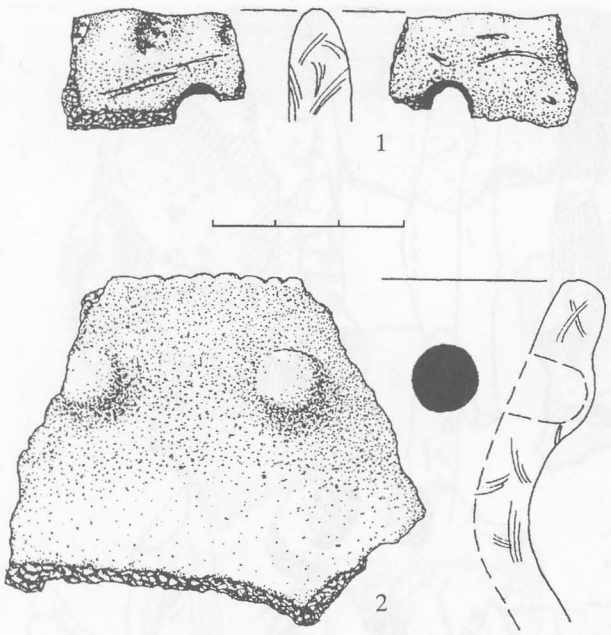

9 pav. Ankstyvojo neolito Dubičių tipo keramika iš Drenstvo 35-osios (Dręstwo 35, Lenkija, Suvalkų vaiv.) gyvenvietės. *Autoriaus pieš.*

tarpių palikimas. Kirveliai gaminti iš nuoskalų ir skaldytinių. Nuo mezolitinių jie skiriasi tuo, kad visas jų paviršius apskaldytas, o ašmenims atnaujinti ir aštrinti skirtą skersinį (*tranše* tipo) nuskėlimą kartais būna pakeitęs retušas (5:20; 6:7; 8:5 pav.).

Pietų Lietuvoje ankstyvajame neolite vyko du lėti procesai: stiprėjo ir vystėsi keramikos gamybos tradicija bei nyko mezolitinė titnago apdirbimo industrija. Todėl ankstyvąjį neolitą Pietų Lietuvoje reikėtų laikyti pereinamuoju laikotarpiu tarp mezolitinės Nemuno bei neolitinės Nemuno kultūrų, o šio periodo paminklus siūlyčiau vadinti tradiciškai – *Dubičių tipo gyvenvietėmis*.

Narvos kultūra Pietų Lietuvoje

Bent jau antrojoje ankstyvojo neolito pusėje Šiaurės rytų Lietuvoje imta lipdyti savitą narvišką keramiką. Nuo Dubičių tipo indų ji skyrėsi kriauklelių priemaišomis molio masėje, nusklembtu į vidų ar suplokštintu pakraštėliu, zoninėmis puošybos kompozicijomis, neturėjo duobučių kaklelio srityje ir kt. (Girininkas, 1994, lent. 1, pav. 30). Paskutinių metų radiniai leidžia šiek tiek giliau pažvelgti į Pietų ir Šiaurės rytų Lietuvos gyventojų ryšius neolite.

Narviškos arba narviškų bruožų turinčios keramikos pasitaikė Gribašos 4-ojoje, Karaviškių 6-ojoje (plotas V), Barzdžio miško 2B, Zapsės upės 5-ojoje, Varėnės 2-ojoje, Ežeryno 23-iojoje, Versminio 1-ojoje gyvenvietėse. Ryškiausias šios keramikos bruožas, skiriantis ją nuo Dubičių tipo indų, yra suplokštintas ir į vidų nusklembtas pakraštėlis (*CS* tipo). Gribašos 4-ojoje gyvenvietėje tokio profilio šukė priklausė puodui, kurio sienelėse buvo sudaryta įdomi kompozicija, kuomet horizontalias smulkių įspaudėlių eilutes jungė trumpos įstrižos (4:4 pav.). Lygiai taip pat būdavo puošiama ir Narvos kultūros gyvenviečių keramika (Kretuonas 1B, Žemaitiškė 1, Zvidzė, Sulka, Usviatai 4B ir kt.). Nuo Dubičių keramikos šukę iš Gribašos dar skiria smulkios organinės priemaišos molio masėje. Smulkios organinės priemaišos plačiai naudotos *smėlinėse* Narvos kultūros gyvenvietėse (Jara II, Pakretuonė 1, Žeimenio ež. 1 ir kt.). Dubičių tipo keramikai žymiai būdingesnės yra stambių augalų (žolės) priemaišos[7]. *CS* tipo

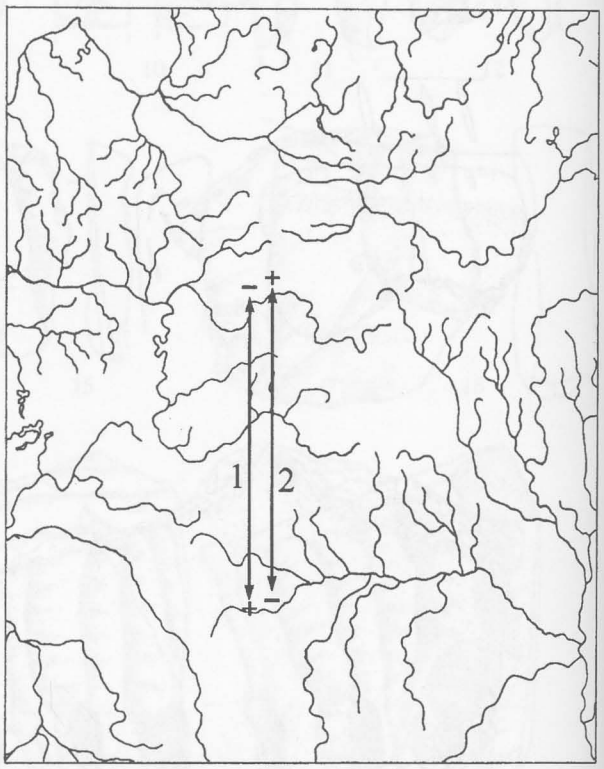

10 pav. Kai kurių Dubičių tipo keramikos požymių kaita: 1 – tinklinis raštas, šukiniai įspaudai; 2 – apvijiniai įspaudai, grūstų kriauklelių priemaišos molio masėje.

[7] Daugelis tyrinėtojų smulkiau neskirsto vadinamųjų augalinių (arba organinių) priemaišų. Šiame darbe *augalinių priemaišų* terminas taikytas tik pjaustytai žolei, kurios pluošto atspaudai ryškiai matosi šukių lūžiuose, rečiau – paviršiuje. Smulkias poras keramikoje galėjo palikti labai įvairios kilmės sudegusios arba rūgščių suėstos organinės priemaišos – mėšlas, šeriai, dumblas ir kt. Tokiai molio masei apibūdinti buvo pasirinktas *smulkių organinių priemaišų* pavadinimas.

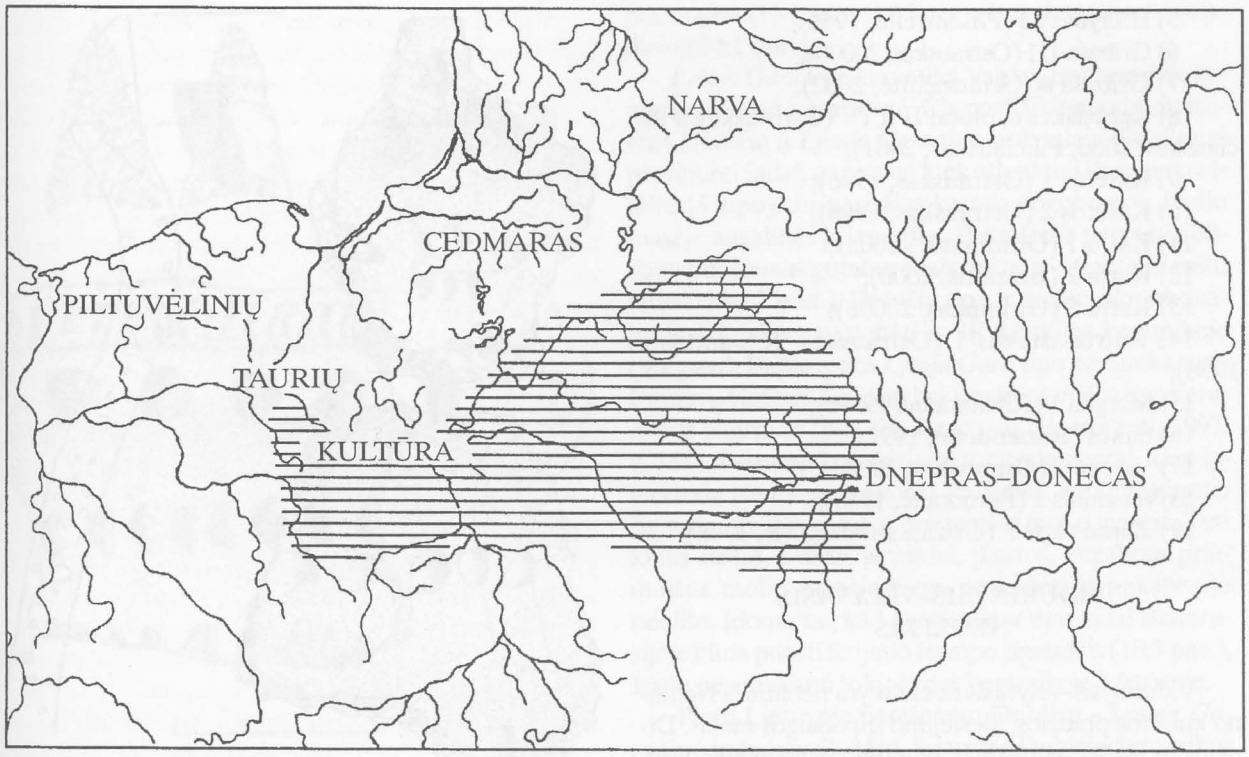

11 pav. Neolitinė Nemuno kultūra III tūkst. pr. Kr. 1-ojoje pusėje.

pakraštėlio šukių, puoštų iš abiejų pusių įstrižais linijinio štampo įspaudais, pasitaikė Karaviškių 6-osios gyvenvietės plote V (7:1, 2 pav.). Barzdžio miško 2B ir Zapsės upės 5-ojoje gyvenvietėje suplokštinti pakraštėliai bei sienelės buvo puošti tridančio štampo, pailgais įspaudais, duobutėmis (pav. 6:9,10; Juodagalvis, 2001, pav. 2.46:1; 2.47:1). Puodų molio masė buvo liesinta smulkiomis organinėmis priemaišomis. Įdomu tai, kad bent 1 indas iš Zapsės buvo nulipdytas jungiant juostas griovelio ir apvalios briaunos sujungimo būdu (Juodagalvis, 2001, pav. 2. 46:1), kuris nenaudotas gaminant Dubičių tipo indus, tačiau plačiai taikytas Narvos kultūros srityje (Girininkas, 1994, p. 22). Varėnės 2-ojoje gyvenvietėje pasitaikė suplokštintas pakraštėlis, ornamentuotas tridančio štampo įspaudais. Kito indo sienelės buvo puoštos iš apvalių duobučių sudaryta kompozicija (6:11, 12 pav.).

Šiuo metu žinomi bent 8 įvairių laikotarpių indai puošti apvijiniais įspaudais. Penkis iš jų galima priskirti ankstyvajam neolitui (Dubičiai 3, Karaviškės 6 plotai II ir IV, Gribaša 4), kitus – viduriniajam – vėlyvajam (Margiai 1, Karaviškės 6 plotas I, Barzdžio miškas 1). Dažniausiai apvijiniai įspaudai būdavo spaudžiami vidinėje pakraštėlio pusėje prie pat briaunos (5:1 pav.) arba pačioje briaunoje (5:4 pav.) (7 atvejai). Panašus puodų puošimo būdas naudotas Narvos kultūros gyvenvietėse, tačiau ten apvijiniai įspaudai buvo spaudžiami ant pastorinto ar suplokštinto pakraštėlio (*C* ir *CS* tipo), o ne ant paprasto apvalaus (*I* ir *S* tipo), kaip Pietryčių Lietuvoje. Šis ornamentas visiškai nesutinkamas Baltarusijos gyvenvietėse, tačiau naudotas Šiaurės rytų Lenkijoje (9:1 pav.). Apvijiniai įspaudai nebūtinai turi rodyti Narvos kultūros įtaką, kadangi šis ornamento elementas panašiu būdu buvo naudojamas gana toli į Pietvakarius nuo Narvos kultūros srities – Mozūrijoje už Vyslos (Kempisty, 1972).

Šiaurės rytų Lietuvos gyventojams buvo naudinga palaikyti glaudžius ryšius su titnagu turtinga Pietų Lietuva. Tikėtina, kad šie kontaktai ypatingai suaktyvėjo ankstyvojo neolito antrojoje pusėje (4500–3500 BC), t. y. kuomet narviškoje keramikoje paplito *CS* tipo profilis. Remiantis Narvos kultūros periodizacija (Antanaitis, Girininkas, 2000), šį laikotarpį reikėtų priskirti pačiai ankstyvojo neolito pabaigai – viduriniajam neolitui.

Ankstyvojo neolito gyvenviečių sąrašas

Ankstyvojo neolito radinių pasitaikė beveik visose plačiau tyrinėtose *smėlinėse* akmens amžiaus gyvenvietėse Pietų Lietuvoje:

1) Barzdžio miškas 1 (Rimantienė, 1999d);
2) Barzdžio miškas 2B (Ostrauskas, 2000a);
3) Dubičiai 2 (Rimantienė, 1999b);
4) Dubičiai 3 (Rimantienė, 1999b);

5) Ežerynas 23 (Римантене, 1966);
6) Gribaša 1H (Ostrauskas, 2000b);
7) Gribaša 4 (Grinevičiūtė, 2002);
8) Karaviškės 6, plotai II ir IV (Ostrauskas, Piličiauskas, 2000; Piličiauskas, 2001);
9) Kašėtos 1 (Ostrauskas, 1996);
10) Kašėtos 2 (Ostrauskas, 1996);
11) Katra 1 (Girininkas, 2000a);
12) Katra 2 (Brazaitis, 2000);
13) Katra 5 (Girininkas, 2000b);
14) Katros ištakos 1 (Ostrauskas, Rimantienė, 1998);
15) Margiai 1 (Rimantienė, 1999c);
16) Šakės (Rimantienė, 1992);
17) Varėnė 2 (Ostrauskas, 2000d);
18)Versminis 1 (Bernotaitė, 1958);
19) Zapsės upė 5 (Grižas, Juodagalvis, 1998).

VIDURINYSIS–VĖLYVASIS NEOLITAS

Vidurinysis–vėlyvasis neolitas yra neolitinės Nemuno kultūros pradžios, klestėjimo ir pabaigos metas. Didžiosios dalies neolitinės Nemuno kultūros radinių tiksliau datuoti kol kas neįmanoma, nes dar neturime nė vienos radiokarboninės datos, neabejotinai susijusios su nemuniška keramika. Todėl šiame skyriuje bendrai aptarsiu viduriniojo–vėlyvojo neolito gana vienalytę Nemuno kultūros keramiką ir kai kuriuos titnago dirbinius.

Galbūt IV tūkst. pr. Kr. antrojoje pusėje Nemuno ir Pripetės aukštupiuose, Šiaurės rytų ir net Vidurio Lenkijoje paplito vadinamoji *Lysaja Gara* tipo[8] (Чарняўскі, 1979, c. 55–60) arba jai artima keramika (11 pav.). Ji buvo gaminta iš molio, liesinto mišriomis grūsto akmens ir kapotų augalų arba vien grūsto akmens priemaišomis. Žinomi tik 2 indai su išimtinai augalinėmis priemaišomis molio masėje (Šakės, Margiai 1). Viduriniajame neolite puodai buvo geriau išdegami ir labiau puošiami nei ankstyvajame. Šukės tvirtos, gana plonos – dažnai plonesnės nei 8 mm. Jų paviršius nulygintas arba angobuotas, t. y. apteptas riebiu moliu. Toks molio sluoksnelis paslėpdavo stambias grūsto akmens priemaišas, kurios kliudydavo puošti puodo paviršių. Indai buvę smailiadugniai, savotiško gaubtuvo pavidalo pakraštėliu, kuris buvo formuojamas iš vidinės ir išorinės pakraštėlio pusės pakaitomis spaudžiant gilius įspaudus (12 pav. ir kt.). Šie gali būti ovalūs, apvalūs (14:3 pav.), stačiakampiai, dvidančiai (15 pav.), dažnai smailėjančio skersinio pjūvio (12 pav.). Kartais norint išgauti panašų profilį, pakraš-

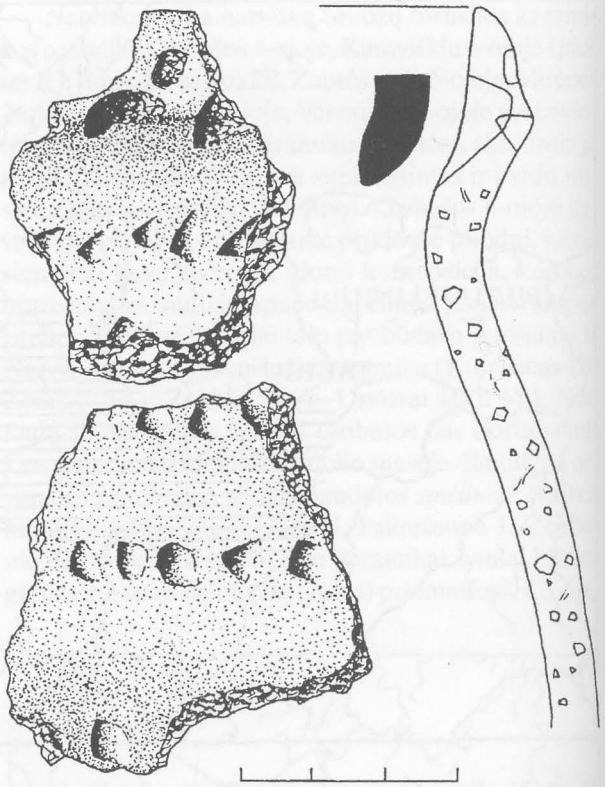

12 pav. Viduriniojo–vėlyvojo neolito Nemuno kultūros puodas iš Gribašos 2B gyvenvietės. *Autoriaus pieš.*

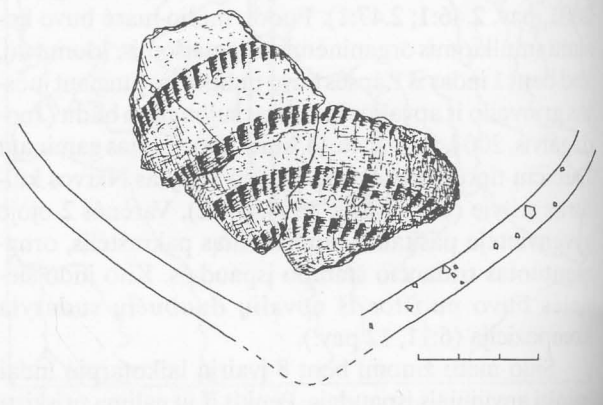

13 pav. Viduriniojo–vėlyvojo neolito Nemuno kultūros puodo dugnas iš Gribašos 4-osios gyvenvietės. *Autoriaus pieš.*

[8] Vidurinio neolito nemuniška keramika buvo pavadinta pagal 1962, 1963 ir 1965 m. M. Čarniauskio kasinėtą Lysaja Garos gyvenvietę Nemuno aukštupyje Baltarusijoje (Чарняўскі, 1979, c. 32–38). Čia buvo rasta gausi ir išraiškinga vidurinio neolito keramika, pasitaikė pavienių ankstyvojo bei vėlyvojo neolito puodų šukių. Nemanyčiau, kad reikia ieškoti lietuviško atitikmens *Lysaja Gara* tipui. Tiek lenkai, tiek baltarusiai ankstyvojo neolito keramikai su augalinėmis priemaišomis molio masėje taiko lietuvišką *Dubičių* tipo terminą.

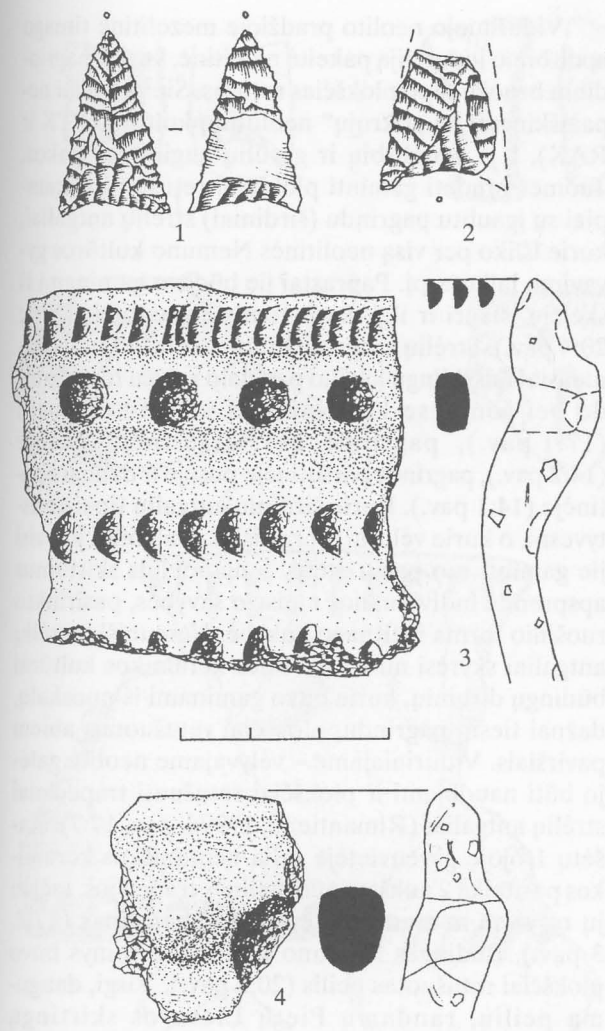

14 pav. Viduriniojo–vėlyvojo neolito Nemuno kultūros strėlių antgaliai (1–2) ir keramika (3) iš Kabelių 23-iosios gyvenvietės. Pakraštėlio fragmentas iš Zapsės upės 5-osios gyvenvietės (4). *Autoriaus pieš.*

tėlis būdavo pastorinamas prilipdant rumbelį (Šakės, Margiai 1). Puodų briaunos išorė ir vidus, vien išorė arba vien viršus beveik visada būdavo puošiami horizontaliomis dvidančio (15 pav.), pailgo štampo (12 pav.) arba perskeltos lazdelės (*kanopėlės* pavidalo) (14:3 pav.) įspaudais. Dažnai tokios įspaudų eilutės būdavo spaudžiamos palenkto įnagio galu ir labai greitai. Tokiu atveju gaudavosi susiliejantys įspaudai – terasinės juostelės (lenk. *ścieg bruzdowy*, rus. *отступающие наколы*) (14:3; 15 pav.). Likęs indo paviršius būdavo ornamentuojamas terasinėmis juostelėmis (15 pav.), tinkliniu raštu (rėžtos susikertančios įstrižos linijos) (16 pav.), dvidančiais, pailgais, trikampiais ir kitokiais įspaudais, sudarančiais horizontalias eilutes. Terasinės juostelės dažnai juosdavo puodą iki pat dugno (13 pav.), tinklinis raštas dugnelio nesiekdavo (20:1 pav.).

Lysaja Gara tipo keramika Vakarų Baltarusijoje žymiai gausesnė ir įvairesnė. Čia pasitaiko puodų su mišriais Dubičių ir *Lysaja Gara* tipo požymiais. Tai silpnai profiliuoti indai, paprastai kiek atlenktu į išorę pakraštėliu (*S* tipo). Jų paviršius kartais angobuotas, molio masėje augalinės priemaišos. Pakraštėlis paprastai būdavo puošiamas gumburėliais, pilvelis – tinkliniu raštu (Rusakovo 2 ir kt.). Dubičių tipo ir nemuniškų tradicijų derinį galima pastebėti ir ŠR Lenkijos keramikoje (9:2 pav.). Baltarusijos *Lysaja Gara* tipo keramika susiformavo vietinės Dubičių bei Lenkijos *miškų tipo* keramikos pagrindu (pav. 24; Калечыц, Чарняўскі, 1997, c. 151). Pastarajai priskiriami tokie elementai, kaip lygus indų paviršius, terasinės juostelės, linijinio štampo įspaudai, grūsto akmens priemaišos molio masėje. Tinklinis raštas, įvairūs įspaudai, įkartos, augalinės priemaišos molio masėje buvo paveldėti iš ankstyvojo neolito. Įdomu tai, kad *Lysaja Gara* tipo indai Baltarusijoje būna puošti linijinio štampo įspaudais (18:3 pav.), kurie nesutinkami tokioje pat keramikoje Lietuvoje.

Pietų Lietuvoje pereinamų Dubičių – *Lysaja Gara* tipo indų beveik nėra. Šiaurinis Dubičių keramikos

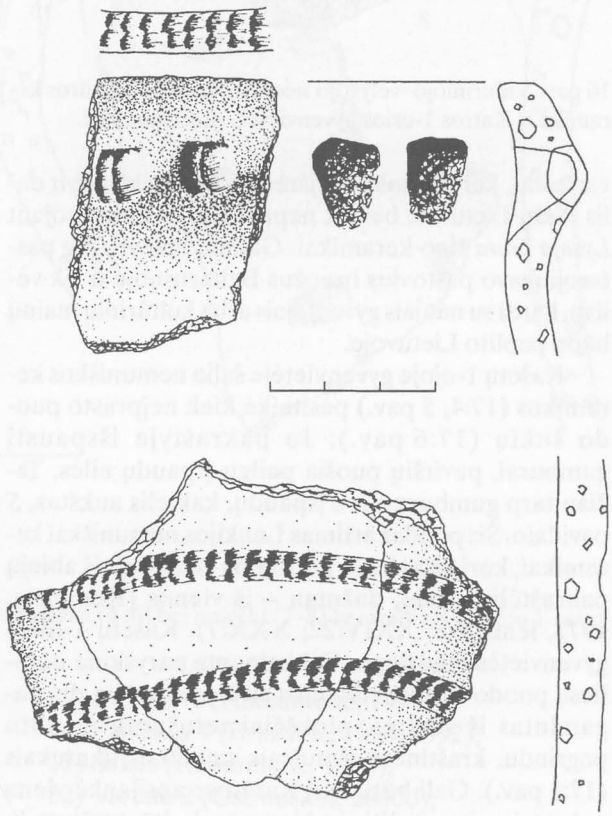

15 pav. Vidurinio–vėlyvojo neolito Nemuno kultūros keramika iš Katros 1-osios gyvenvietės. *Autoriaus pieš.*

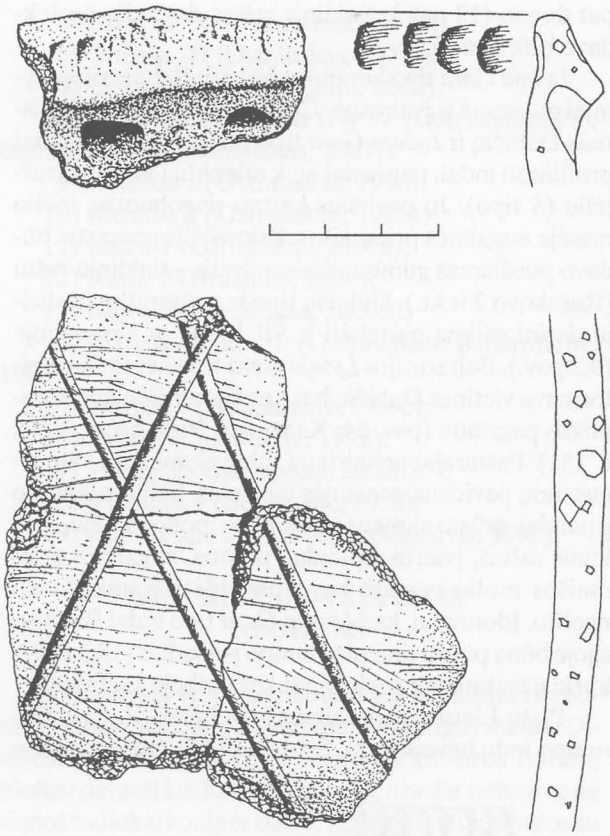

16 pav. Viduriniojo–vėlyvojo neolito Nemuno kultūros keramika iš Katros 1-osios gyvenvietės. *Autoriaus piеš.*

variantas, kuriam ankstyvajame neolite priklausė ir dalis Pietų Lietuvos, beveik neprisidėjo susiformuojant *Lysaja Gara* tipo keramikai. Galima manyti, jog pastaroji įgavo pastovius bruožus Baltarusijoje ir tik vėliau, kartu su naujais gyventojais arba kultūrinių mainų būdu paplito Lietuvoje.

Kašėtų 1-ojoje gyvenvietėje šalia nemuniškos keramikos (17:4, 5 pav.) pasitaikė kiek neįprasto puodo šukių (17:6 pav.). Jo pakraštyje išspausti gumburai, paviršių puošia pailgų įspaudų eilės. Tačiau tarp gumburų nėra įspaudų, kaklelis aukštas, *S* pavidalo. Šis puodas artimas Lenkijos nemuniškai keramikai, kuri retai kada puošiama įspaudais iš abiejų pakraštėlio pusių, dažniau – iš vienos (Kempisty, 1972, lent. X:3; XXIV:22; XXX:7). Kašėtų 1-osios gyvenvietės medžiagos išskirtinumą paryškina netoliese puodo rastas trikampis strėlės antgalis. Jis pagamintas iš skeltės, plokščiai retušuotu įgaubtu pagrindu, kraštinėse išmuštais smulkiais dantukais (17:1 pav.). Gali būti, kad Kašėtose apsilankė viena ankstyviausių neolitinės Nemuno kultūros žmonių grupių.

Viduriniojo neolito pradžioje mezolitinę titnago apdirbimo industriją pakeitė neolitinė, kurios pagrindiniu bruožu tapo plokščias retušas. Šie pokyčiai nepaaiškinami be „tikrųjų" neolitinių kultūrų (PTK ir RAK), t. y. žemdirbių ir gyvulių augintojų, įtakos. Tuomet pradėti gaminti plokščiai retušuoti trikampiai su įgaubtu pagrindu (širdiniai) strėlių antgaliai, kurie išliko per visą neolitinės Nemuno kultūros gyvavimo laikotarpį. Paprastai jie būdavo gaminami iš skelčių, siauri ir ilgi, karpytomis briaunomis (17:1; 20:4 pav.). Strėlių antgaliai būdavo retušuojami dažniausiai taisyklingu lovelio pavidalo retušu tik pagrinde bei šoninėse kraštinėse iš viršutinės pusės (17:1 pav.), pagrinde bei viršutinėje pusėje (14:2 pav.), pagrinde, viršutinėje pusėje ir dalinai apatinėje (14:1 pav.). Kurie širdinių antgalių tipai ankstyvesni, o kurie vėlesni, nėra aišku. Gali būti, jog visi jie gaminti tuo pačiu metu, o nedidelius skirtumus apsprendė individualios meistro savybės, pasirinkto ruošinio forma ir titnago kokybė. Nemuniški strėlių antgaliai skyrėsi nuo Virvelinės keramikos kultūrai būdingų dirbinių, kurie buvo gaminami iš nuoskalų, dažnai tiesiu pagrindu, plokščiai retušuotais abiem paviršiais. Viduriniajame – vėlyvajame neolite galėjo būti naudojami ir plokščiai retušuoti trapeciniai strėlių antgaliai (Rimantienė, 1999d, pav. 17:7). Kašėtų 1-ojoje gyvenvietėje šalia nemuniškos keramikos pasitaikė 2 aukštos nuoskalinės trapecijos, tačiau jų ryšys su nemuniška keramika abejotinas (17:2, 3 pav.). Būdingas Nemuno kultūros dirbinys buvo plokščiai retušuotas peilis (20:5 pav.). Visgi, daugumа peilių, randamų Pietų Lietuvos skirtingų laikmečių paminkluose, matyt, priklausė Virvelinės keramikos kultūrai arba ankstyvojo žalvario amžiaus gyvenvietėms. Lygiai taip pat sunku atsirinkti, kokius gremžtukus, kirvius ir kitus dirbinius galima skirti neolitinei Nemuno kultūrai, o kokie yra kitų laikotarpių ir kultūrų priemaiša. Atrodo, kad tik vėlyvajame neolite „nemuniečiai" pradėjo gludinti ovalo arba lęšio pavidalo skerspjūvio kirvelių ašmenis (Rimantienė, 1999b, pav. 22, p. 199). Gludinti kirviai, beje kaip ir bifasai, masiškai pradėti gaminti tik ankstyvajame žalvario amžiuje.

Gyvenvietės

Šiuo metu žinomi 24–28 *Lysaja Gara* tipo arba jam artimi puodai iš 13 akmens amžiaus gyvenviečių Pietų Lietuvoje. Tai yra mažiau nei rasta vienoje Lysaja Garos gyvenvietėje Baltarusijoje (32 indai):

1) Dubičiai 1 („Salaitė") (Римантене, 1966);
2) Dubičiai 2 (Rimantienė, 1999b);

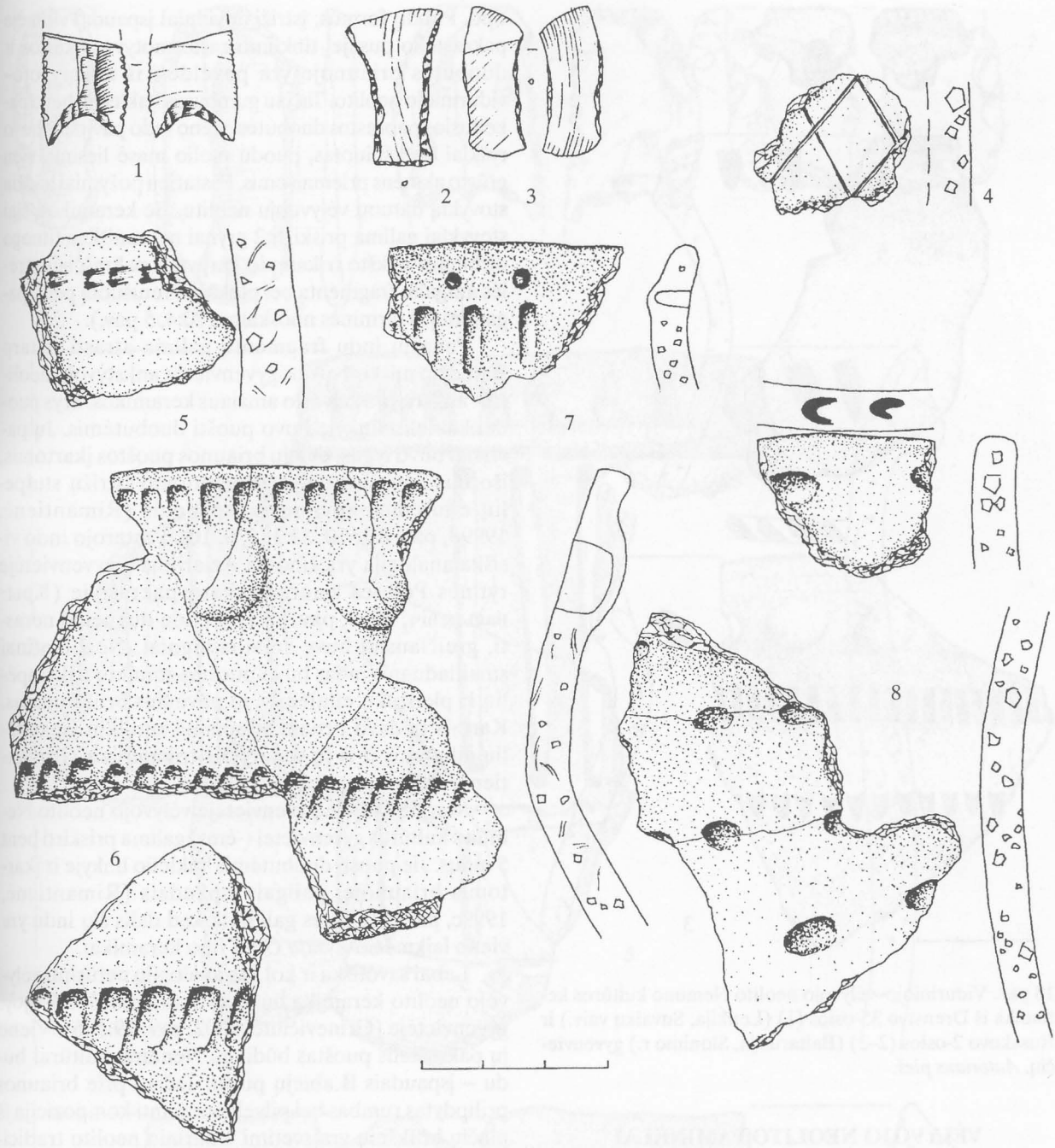

17 pav. Viduriniojo–vėlyvojo neolito titnago dirbiniai (1–3), nemuniška (4–6) bei neaiški (7–8) keramika iš Kašėtų 1-osios gyvenvietės. *Autoriaus pieš.*

3) Gribaša 2B (Ostrauskas, 2000e);
4) Gribaša 4 (Grinevičiūtė, 2002);
5) Kabeliai 23 (Ostrauskas, 2000c);
6) Kašėtos 1 (Ostrauskas, 1996);
7) Katra 1(Girininkas, 2000a);
8) Katra 2 (Brazaitis, 2000);
9) Margiai 1 (Rimantienė, 1999c);
10) Papiškės 4 (Brazaitis, 1990, 1992);
11) Šakės (Rimantienė, 1992);
12) Varėnė 2 (Ostrauskas, 2000d);
13) Zapsės upė 5 (Grižas, Juodagalvis, 1998; Grižas, Žegunis, 2000).

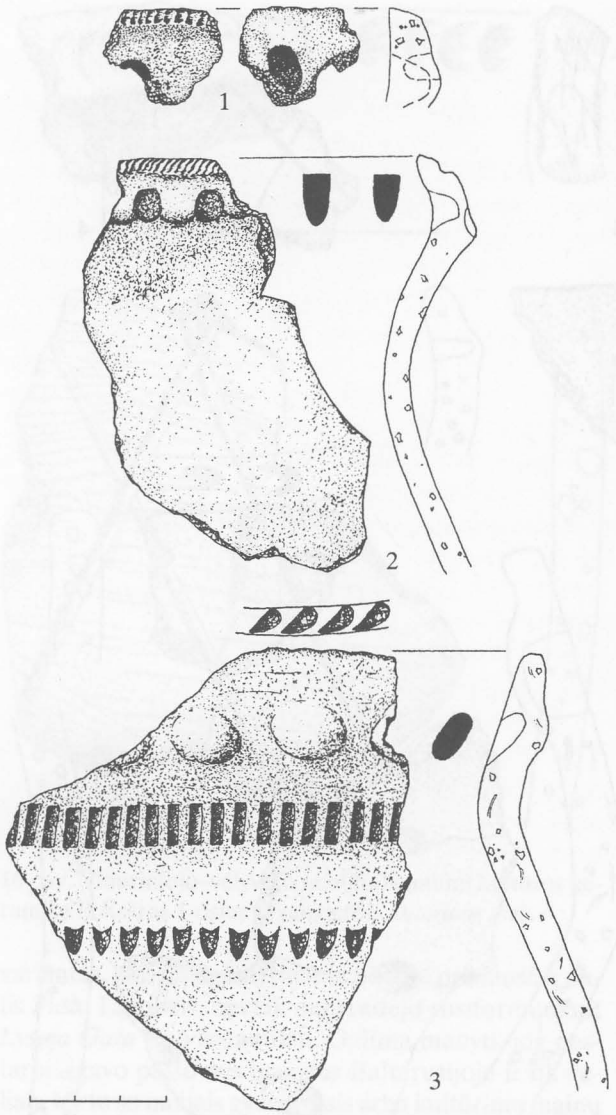

18 pav. Viduriniojo–vėlyvojo neolito Nemuno kultūros keramika iš Drenstvo 35-osios (1) (Lenkija, Suvalkų vaiv.) ir Rusakovo 2-osios (2–3) (Baltarusija, Slonimo r.) gyvenviečių. *Autoriaus pieš.*

VĖLYVOJO NEOLITO PAMINKLAI

Šiame skyriuje aptarsiu konkrečius radinių kompleksus, kurie išsiskiria iš bendro Nemuno kultūros konteksto ir leidžia kalbėti apie šios kultūros tradicijų transformaciją ir nykimą vėlyvajame neolite.

Karaviškių 6-osios gyvenvietės plote I 1997 m. buvo rastos trijų smailiadugnių puodų (20 pav.) šukės, išsibarsčiusios maždaug 5 m skersmens plote (Piličiauskas, 1999). Indai greičiausiai buvo vieno laikmečio ir priklausė trumpalaikei vėlyvojo neolito stovyklai. Visų puodų pakraštėliai atlenkti į išorę, *S* tipo. Puodų formos, įstriži apvijiniai įspaudai vidinėje pakraštėlio pusėje, tinklinio rašto motyvas, įkartos ir duobutės briaunoje yra paveldėti iš ankstyvojo-viduriniojo neolito. Tačiau gumburus kaklelyje buvo pakeitusios paprastos duobutės, vieno indo paviršius buvo ryškiai brūkšniuotas, puodų molio masė liesinta vien grūsto akmens priemaišomis. Pastarieji požymiai leidžia stovyklą datuoti vėlyvuoju neolitu. Be keramikos, šiai stovyklai galima priskirti 2 grynai nemuniškus titnago dirbinius: aukšto trikampio karpytais pakraščiais strėlės antgalio fragmentą bei plokščiai retušuotą peilį, pagamintą iš pirminės nuoskalos (20:4, 5 pav.).

Panašių indų fragmentų galima atrasti ir tarp Barzdžio miško 1-osios gyvenvietės ankstyvojo neolito – ankstyvojo žalvario amžiaus keramikos. Trys puodai kaklelio linkyje buvo puošti duobutėmis. Jų paviršiai buvo lygūs, dviejų briaunos puoštos įkartomis, išorinis paviršius dar ornamentuotas įstrižų stulpelių eilutėmis, apvijiniais įspaudais (Rimantienė, 1999d, pav. 8:1; 10; 11:1, 5, 9, 10). Pastarojo indo visiška analogija yra žinoma Aziarnoje – gyvenvietėje rytinės Polesės šiaurės vakarų pakraštyje (Крывальцевіч, 1999, pav. 52:1). Puodų dugneliai nerasti, greičiausiai buvę smailiadugniai. Neabejotinai smailiadugnis indas buvo puoštas smulkių trikampėlių ir pleištukų eilutėmis, jo paviršius brūkšniuotas. Kartais būdavo ornamentuojama smulkių įspaudėlių eilutėmis ir iš jų sudarytais trikampiais (Rimantienė, 1999d, pav. 9:1, 6, 12, 22).

Margių 1-ojoje gyvenvietėje vėlyvojo neolito Nemuno kultūros gyvenvietei (-ėms) galima priskirti bent 5 indus. Jie puošti duobutėmis kaklelio linkyje ir įkartomis briaunoje, pailgais įspaudais (Rimantienė, 1999c, pav. 13). Nors gali būti, kad dalis šių indų yra vieno laikmečio *Lysaja Gara* tipo keramikai.

Labai savotiška ir kol kas analogijų neturinti vėlyvojo neolito keramika buvo aptikta Gribašos 4-ojoje gyvenvietėje (Grinevičiūtė, 2002, pav. 19:5, 6). Vieno jų pakraštėlis puoštas būdingu Nemuno kultūrai būdu – įspaudais iš abiejų pusių. Tačiau prie briaunos prilipdytas rumbas bei pilvelį puošianti kompozicija iš plačių brūkšnių yra svetimi vidurinio neolito tradicijai. Antrasis indas dar mažiau priminė nemunišką keramiką – jo rumbas ir pilvelis buvo puoštas trapecijos pavidalo įspaudais. Iš statmenai susikertančių terasinių juostelių bei pailgų įspaudėlių sudarytas tinklas dengė dviejų vėlyvojo neolito Nemuno kultūros indų iš Dobry Boro ir Rusakovo 2-osios gyvenviečių paviršių (Чарняўскі, 1979, рис. 18). Iš virvučių sudarytomis analogiškomis kompozicijomis retsykiais puošti Pamarių kultūros indai (Rimantienė, 1989, pav. 98:3). Rumbas yra būdingas VKK bei Tšineco kultūrų keramikos elementas. Šalia minėtų puodų šukių buvo ras-

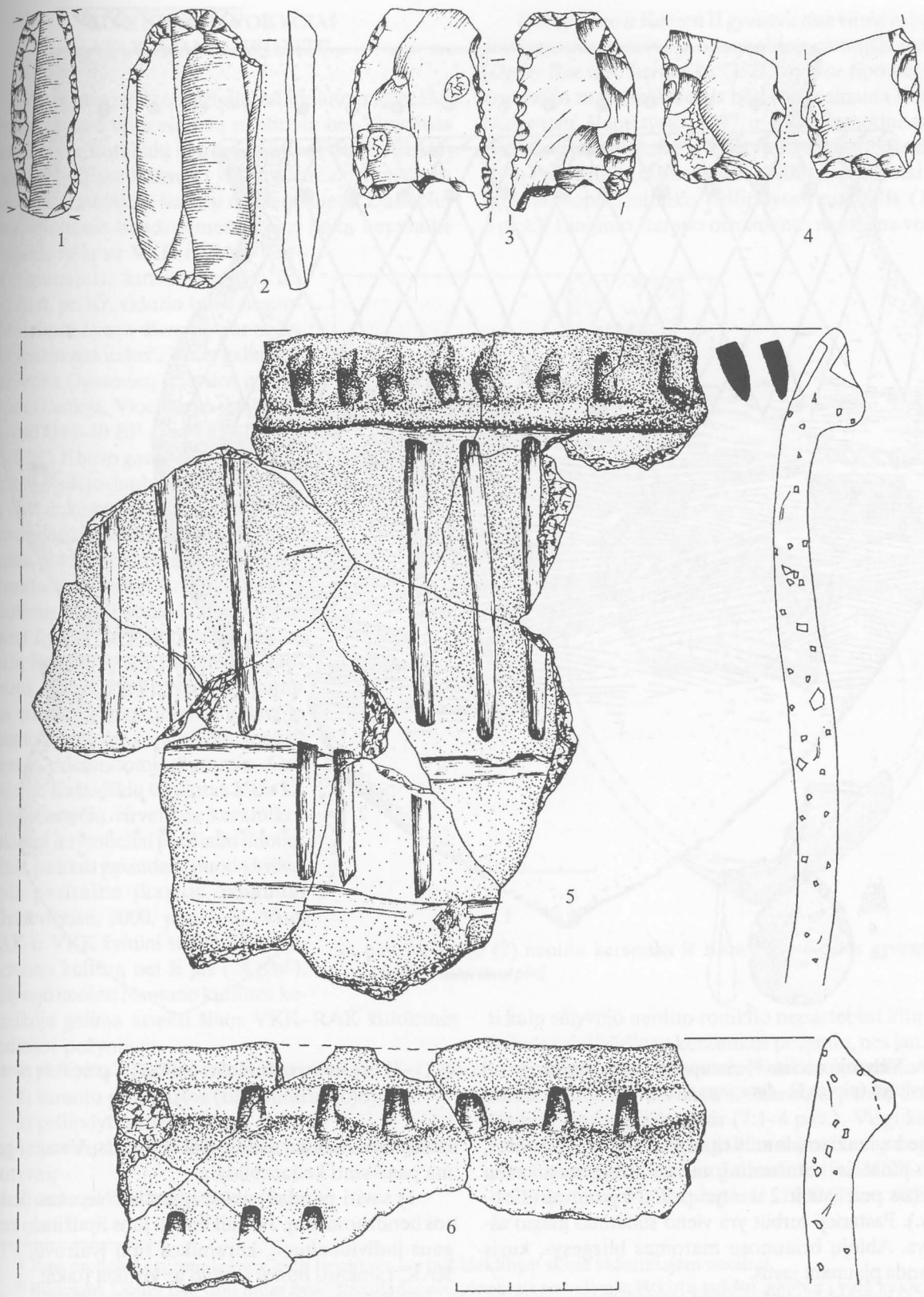

19 pav. Vėlyvojo neolito Nemuno kultūros titnago dirbiniai (1–4) ir keramika (5–6) iš Gribašos 4-osios gyvenvietės. *Autoriaus pieš. (1–4) ir G. Grinevičiūtės pieš. (5–6).*

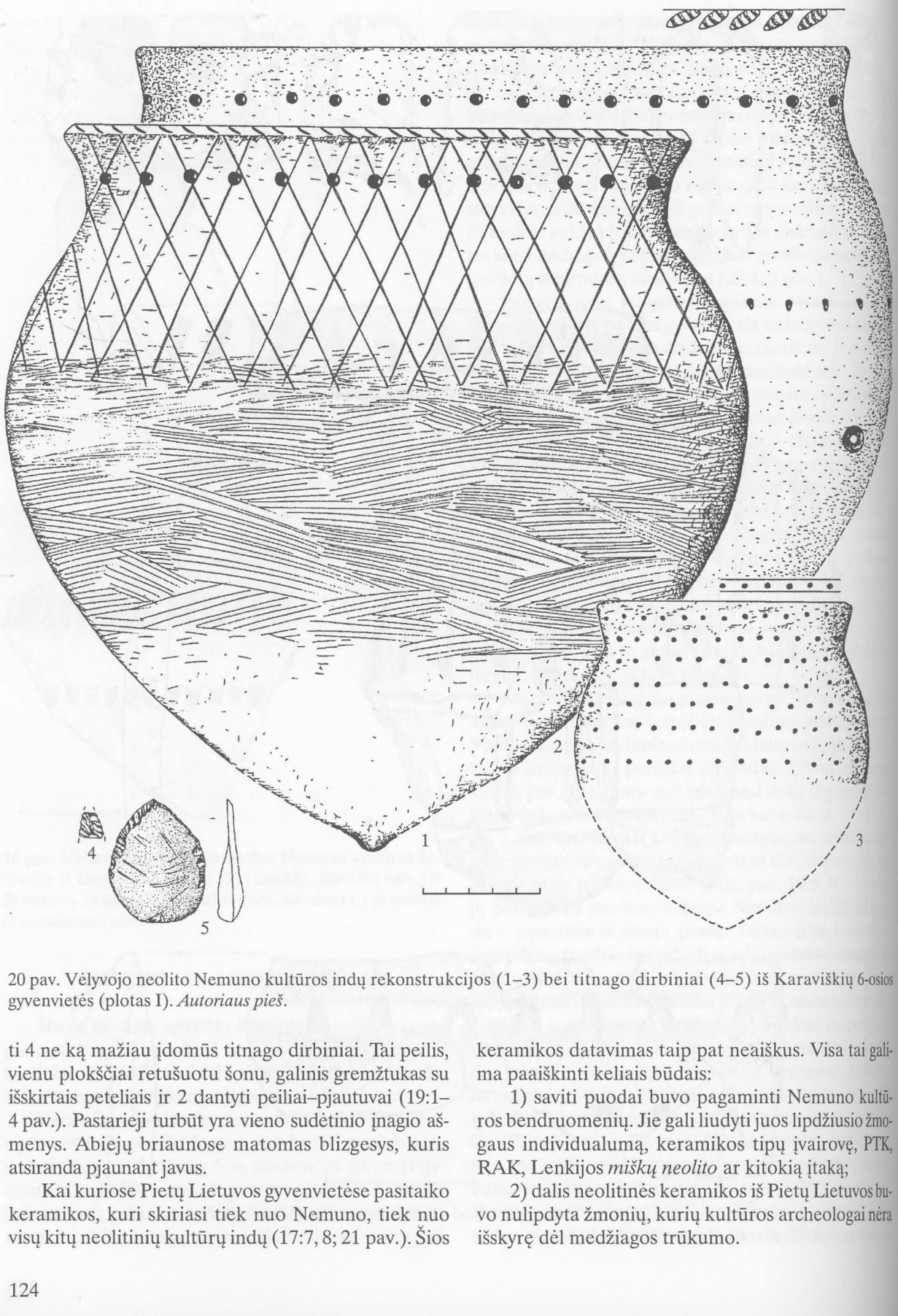

20 pav. Vėlyvojo neolito Nemuno kultūros indų rekonstrukcijos (1–3) bei titnago dirbiniai (4–5) iš Karaviškių 6-osios gyvenvietės (plotas I). *Autoriaus pieš.*

ti 4 ne ką mažiau įdomūs titnago dirbiniai. Tai peilis, vienu plokščiai retušuotu šonu, galinis gremžtukas su išskirtais peteliais ir 2 dantyti peiliai–pjautuvai (19:1–4 pav.). Pastarieji turbūt yra vieno sudėtinio įnagio ašmenys. Abiejų briaunose matomas blizgesys, kuris atsiranda pjaunant javus.

Kai kuriose Pietų Lietuvos gyvenvietėse pasitaiko keramikos, kuri skiriasi tiek nuo Nemuno, tiek nuo visų kitų neolitinių kultūrų indų (17:7, 8; 21 pav.). Šios keramikos datavimas taip pat neaiškus. Visa tai galima paaiškinti keliais būdais:

1) saviti puodai buvo pagaminti Nemuno kultūros bendruomenių. Jie gali liudyti juos lipdžiusio žmogaus individualumą, keramikos tipų įvairovę, PTK, RAK, Lenkijos *miškų neolito* ar kitokią įtaką;

2) dalis neolitinės keramikos iš Pietų Lietuvos buvo nulipdyta žmonių, kurių kultūros archeologai nėra išskyrę dėl medžiagos trūkumo.

KULTŪRINIAI POKYČIAI VĖLYVAJAME NEOLITE

Vėlyvajame neolite didžiuliuose Vidurio ir Rytų Europos plotuose vyko vietinių neolitinių bei Virvelinės keramikos ir Rutulinių amforų kultūrų (VKK ir RAK) sąveika. Įvairiose Nemuno kultūros arealo vietose šis procesas prasidėjo ir baigėsi ne vienu metu. Dalis Nemuno kultūros bendruomenių kurį laiką nepalaikė glaudžių ryšių su VKK ir RAK bendruomenėmis, kurios, matyt, iki III tūkst. pr. Kr. vidurio buvo negausios, ir lipdė *Lysaja Gara* tipo ar nežymiai pakitusius indus[9]. Tokią galimybę patvirtina Opatovicų 35-osios gyvenvietės (Lenkija, Vloclaveko vaiv.) data – 4070+/–40 BP arba 2837 (2582) 2500 BC. Ji buvo gauta iš gyvulių kaulų, kurie gulėjo duobėje kartu su dviejų indų šukėmis. Puodų pakraštėliai buvo puošti iš vidaus išspaustais gumburais, pilvelio sritis ornamentuota horizontaliomis terasinių juostelių eilutėmis. Abu puodai labiausiai primena *Lysaja Gara* tipo keramiką be jokių RAK ar VKK požymių (Czebreszuk, Szmyt, 1999). Nemuno kultūros tradicijos pastebimos vėlyvojo neolito virvelinėje keramikoje, ypač su šamoto priemaišomis. Lynupio, Gribašos 4, Karaviškių 6 (plotas V) ir kitų gyvenviečių virvelinės keramikos kakleliai ir rumbeliai puošiami duobutėmis, įvairiais įspaudais, puodų briaunose pasitaiko įkartos, įspaudai (Grinevičiūtė, 2000, pav. 3–6). Visgi RAK ir VKK žymiai stipriau įtakojo Nemuno kultūrą nei ši jas (24 pav.). Vėlyvojo neolito Nemuno kultūros keramikoje galima atsekti šiuos VKK–RAK kultūrinės tradicijos požymius:

1) virvučių įspaudai (tik Baltarusijoje);
2) šamoto priemaišos (tik Baltarusijoje);
3) prilipdytas rumbelis;
4) įstrižų linijinio štampo įspaudų arba įkartų motyvai;
5) indo paviršiaus brūkšniavimas.

Dobry Boro ir Kamen II gyvenvietėse virvučių įspaudais buvo puošiami vėlyvojo neolito nemuniški puodai (*Dobry Bor* tipo keramika[10]). *Dobry Bor* tipo keramikos molio masė retkarčiais būdavo liesinama šamotu (Калечыц, Чарняўскі, 1997, c. 152). Šamotinė tradicija buvo labai būdinga VKK *rumbuotiems* puodams Rytų Pabaltijyje (Grinevičiūtė, 2000). Labai retai Pietų Lietuvoje pasitaiko prilipdytas rumbelis (19:5, 6 pav.). Linijinio štampo ornamento negalima vertinti kaip vėlyvojo neolito rodiklio nepastebint kitų šiam laikotarpiui būdingų keramikos požymių, nes jau ankstyvojo neolito antrosios pusės (viduriniojo neolito ?) keramika būdavo puošiama statmenų ir įstrižų linijinio štampo įspaudų eilutėmis (7:1–4 pav.). Visgi kai kuriuos taip puoštus indus galima datuoti vėlyvuoju neolitu, o *stulpelių* eilutes galima sieti su VKK–RAK tradicija (pav. 21; Rimantienė, 1999d, pav. 10). Zig-

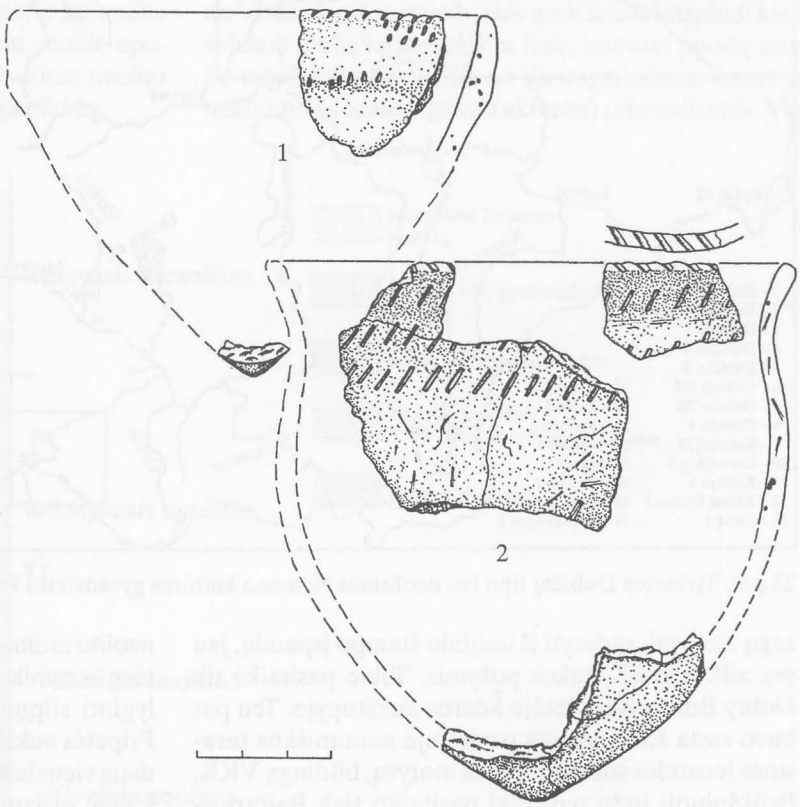

21 pav. Vėlyvojo (?) neolito keramika iš Karaviškių 6-osios gyvenvietės (plotas V). *Autoriaus pieš.*

[9] Juos archeologai remdamiesi vien tipologija kartais klaidingai skiria viduriniajam neolitui.

[10] Būdingas Dobry Bor tipo indas buvo smailiadugnis, plonomis sienelėmis, išskirtu aukštu, gaubtu į vidų kakleliu, su duobučių ar gumburėlių eilute pakraštėlyje. Jo paviršius dažnai būdavo brūkšniuotas, gausiai puoštas įvairių įspaudėlių kompozicijomis (Чарняўскі, 1979, c. 61–67). Tik pavieniai šios keramikos bruožai pastebimi P Lietuvoje, o į vidų gaubtas aukštas kaklelis visai nesutinkamas.

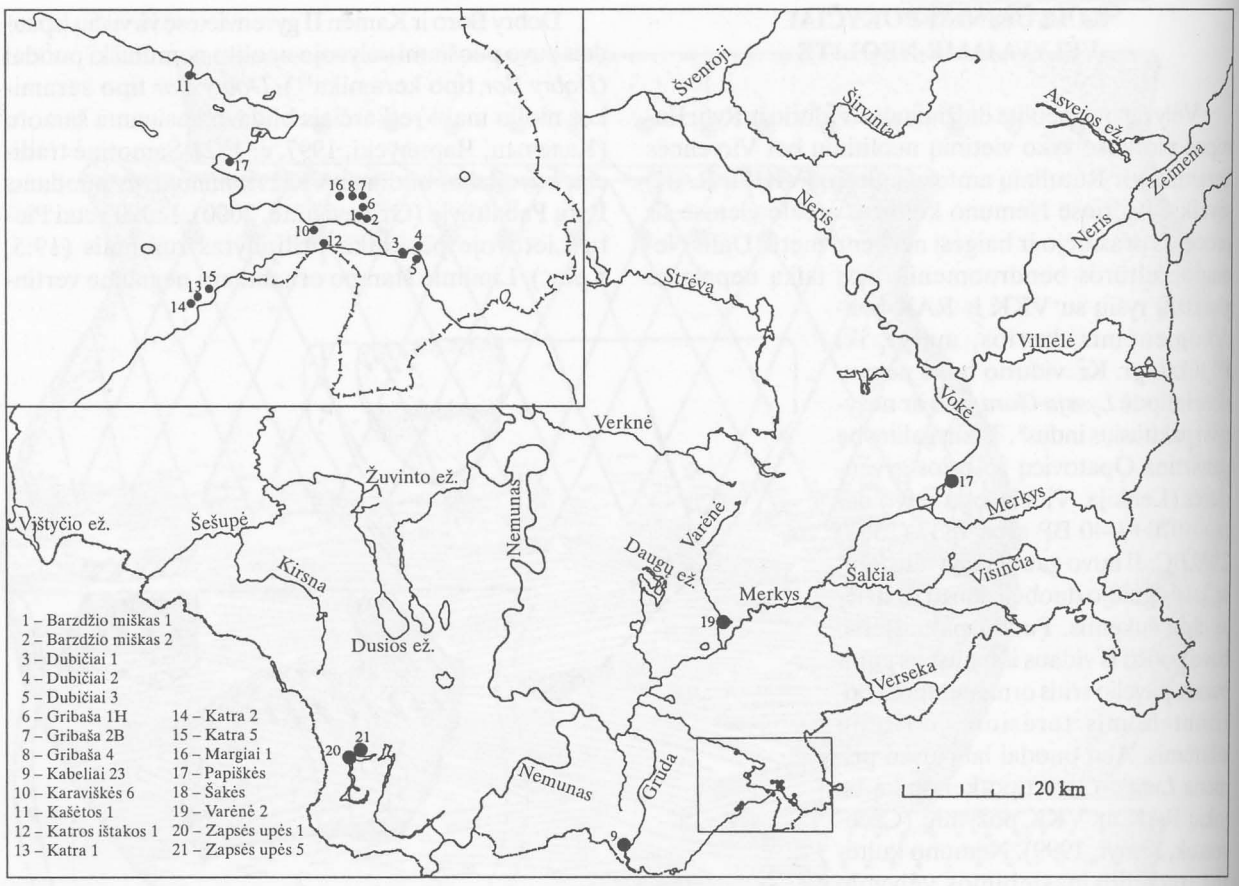

22 pav. Tyrinėtos Dubičių tipo bei neolitinės Nemuno kultūros gyvenvietės Pietų Lietuvoje.

zagų motyvai, sudaryti iš linijinio štampo įspaudų, jau yra aiškus RAK įtakos požymis. Tokie pasitaikė tik Dobry Boro gyvenvietėje Ščaros aukštupyje. Ten pat buvo rasta šukė, kurios paviršiuje nemuniškos terasinės juostelės sudarė eglutės motyvą, būdingą VKK. Brūkšniuoti indų paviršiai pasitaiko tiek Baltarusijos, tiek Lietuvos vėlyvojo neolito Nemuno kultūros paminkluose (20:1 pav.).

Vėlyvajame neolite Pietų Lietuvoje nesusiformavo naujas Nemuno kultūros etapas, kuris labai ryškus Nemuno, Ščaros ir Pripetės aukštupiuose (*Dobry Bor* tipo keramika). Pietų Lietuvoje, kaip ir Šiaurės rytų Lenkijoje, kai kurių gyvenviečių keramikoje pastebimi tik pavieniai *Dobry Bor* tipo keramikos požymiai. Vėlyvoji nemuniška keramika čia yra negausi ir įvairi, kas yra būdinga archeologinių kultūrų formavimosi bei nykimo laikotarpiams. Sprendžiant iš nedaugelio vėlyvojo neolito radinių kompleksų, RAK–VKK ir Nemuno kultūrų keramikos hibridizacija Pietų Lietuvoje buvusi palyginti silpna, t. y. silpnesnė nei Nemuno, Ščaros, Pripetės aukštupių baseinuose. Skirtingų kultūrų maždaug vienalaikiai indai ryškiai skiriasi gamybos technologija, ornamentika, formomis. Nemuniška tradicija buvo užgožta RAK ir VKK, tačiau tuo pačiu ji paskatino VKK ir RAK transformaciją į ankstyvojo žalvario amžiaus Tšineco kultūrą[11]. Pietų Lietuvoje tšinecinės arba jai artimos keramikos pasitaikė Dubičių 1-ojoje, Margių 1-ojoje, Barzdžio miško 1-ojoje, Varėnės 2-ojoje gyvenvietėse. Tšinecinėje keramikoje jau sunku įžvelgti kokius nors Nemuno kultūros bruožus. Manyčiau, kad Nemuno kultūros vaidmuo susidarant Tšineco kultūrai daugelio tyrinėtojų yra pervertinamas (Rimantienė, 1992, p. 229; Kośko, 1996; Калечыц, Чарняўскі, 1997, p. 154; Крывальцэвіч, 2000, p. 75–76).

[11] Tšineco kultūrinė sritis susiformavo 2000–1500 BC neolitinių Dnepro–Doneco, Nemuno, Lenkijos *miškų neolito* kultūrų teritorijose. Baltarusijoje Tšineco kultūros gyvenvietės yra skiriamos viduriniajam žalvario amžiui, o VKK laikotarpis tapatinamas su ankstyvuoju žalvario amžiumi (Калечыц, Чарняўскі, 1997). Vakarų Baltarusijoje pagrindiniai šios kultūros keramikos bruožai yra smulkios ir vidutinio stambumo mineralinės priemaišos molio masėje, pastorintas į išorę pakraštys (kartais plokščia briauna) arba rumbas kaklelio srityje, brauktų linijų, spygliuotos vielos, ilgų apvijinių, virvučių, tuščiavidurio kauliuko ir kitokių įspaudų motyvai.

PIETŲ LIETUVOS NEOLITO CHRONOLOGIJA

Pietų Lietuvoje neolite vyko skirtingi kultūriniai procesai nei kitose šalies vietose, todėl I. Antanaitis ir A. Girininko pasiūlyta neolito periodizacija (Antanaitis, Girininkas, 2000) čia tinka tik iš dalies.

Dalyje Vidurio bei visoje Rytų Europoje neolito pradžia laikomas keramikos išplitimo momentas. Tai labai patogus neolito epochos pradžios kriterijus archeologams, tačiau tuo metu žymiai nesikeitė nei mezolitui būdinga ūkio struktūra, nei žmonių sąmonė, o keramika aptariamo regiono ribose buvo vieninteliu neolito epochos požymiu. Nesiveliant į šį teorinį klausimą neolito pradžia šiame darbe laikysiu keramikos paplitimą.

Ankstyviausios neolitinės datos Pietų Lietuvoje buvo gautos iš Katros kaimo 1-osios (6550+/–70 BP) ir 2-osios (6020+/–70, 5950+/–70, 6080+/–70 BP) gyvenviečių židinių (Antanaitis, Girininkas, 2000). Jas kalibravus gauname 5563–4774 BC laikotarpį. Vėliausia mezolito data yra žinoma iš Kabelių II gyvenvietės – Ta–2610 7060+/–150 BP (Ostrauskas, 1999b, lent. 14) arba 6009 (5943, 5908, 5885) 5724 BC. Remiantis šiais duomenimis, galima manyti, jog keramika Nemuno baseine imta gaminti apie 5500 BC. 4800 BC data iš Vožna Viešos 1-osios gyvenvietės greičiausiai atspindi kiek vėlesnę Dubičių keramikos fazę, kuomet puodų molio masė buvo liesinama ne tik augalinėmis, tačiau ir mišriomis (augalų ir grūsto akmens) priemaišomis. Vė-

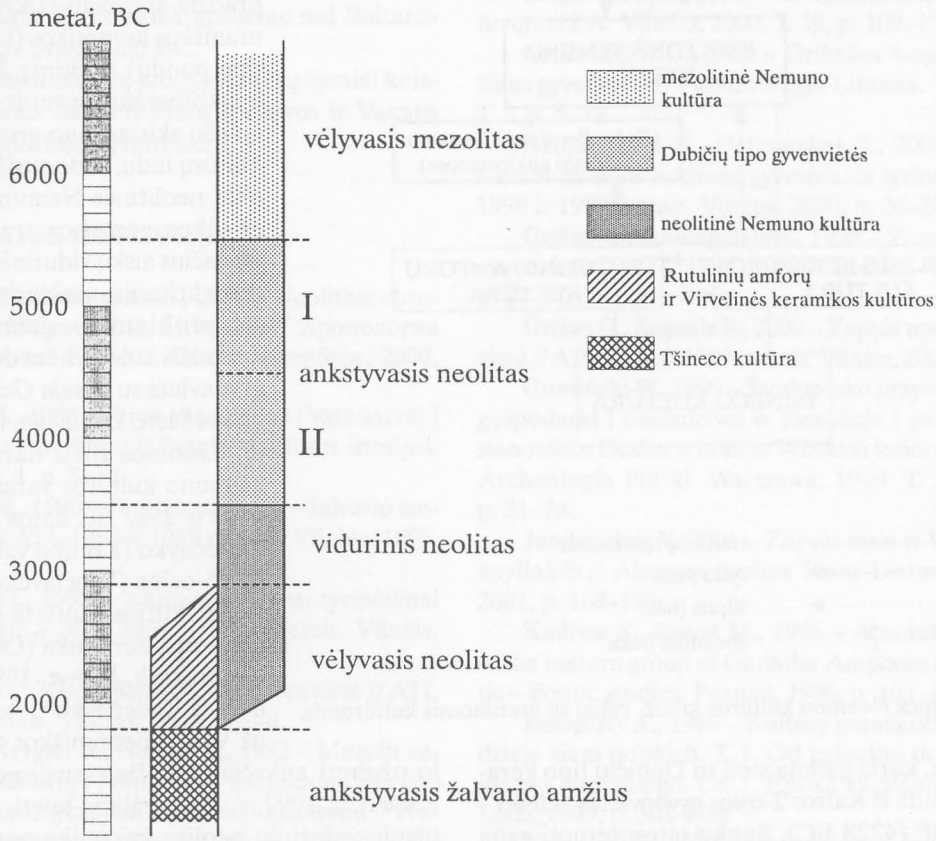

Gyvenvietė	Data prieš dabartį, BP	Kalibruota data, BC	Šalis, rajonas	Kultūra
Katra 1	6550+/-70, Ki-7642	5563 (5443) 5389	LR, Varėnos r.	Dubičių tipas
Katra 2	6020+/-70, Ki-7643	4964 (4916) 4831	LR, Varėnos r.	Dubičių tipas
Katra 2	5980+/-70, Ki-7645	4938 (4898, 4880, 4847) 4787	LR, Varėnos r.	Dubičių tipas
Katra 2	5950+/-70, Ki-7644	4917 (4832) 4774	LR, Varėnos r.	Dubičių tipas
Vožna Viešas 1	5900+/-100, Gd-2431	4905 (4783) 4686	POL, Lomžos vaiv.	Dubičių tipas
Sonia	5700+/-130, TA-370	4716 (4530) 4366	POL, Lomžos vaiv.	?
Katra 2	5360+/-70, Ki-7646	4323 (4228) 4048	LR, Varėnos r.	Dubičių tipas
Korzecnikas	4890+/-100, Gd-2151	3778 (3663) 3543	POL, Konino vaiv.	Nemunas
Zapsė 5	4860+/-260, Vs-977	3954 (3647) 3356	LR, Lazdijų r.	?
Opatovicai 35	4070+/-40, Ki-5129	2837 (2582) 2500	POL, Vloclaveko vaiv.	Nemunas

23 pav. Pietų Lietuvos neolito chronologija.

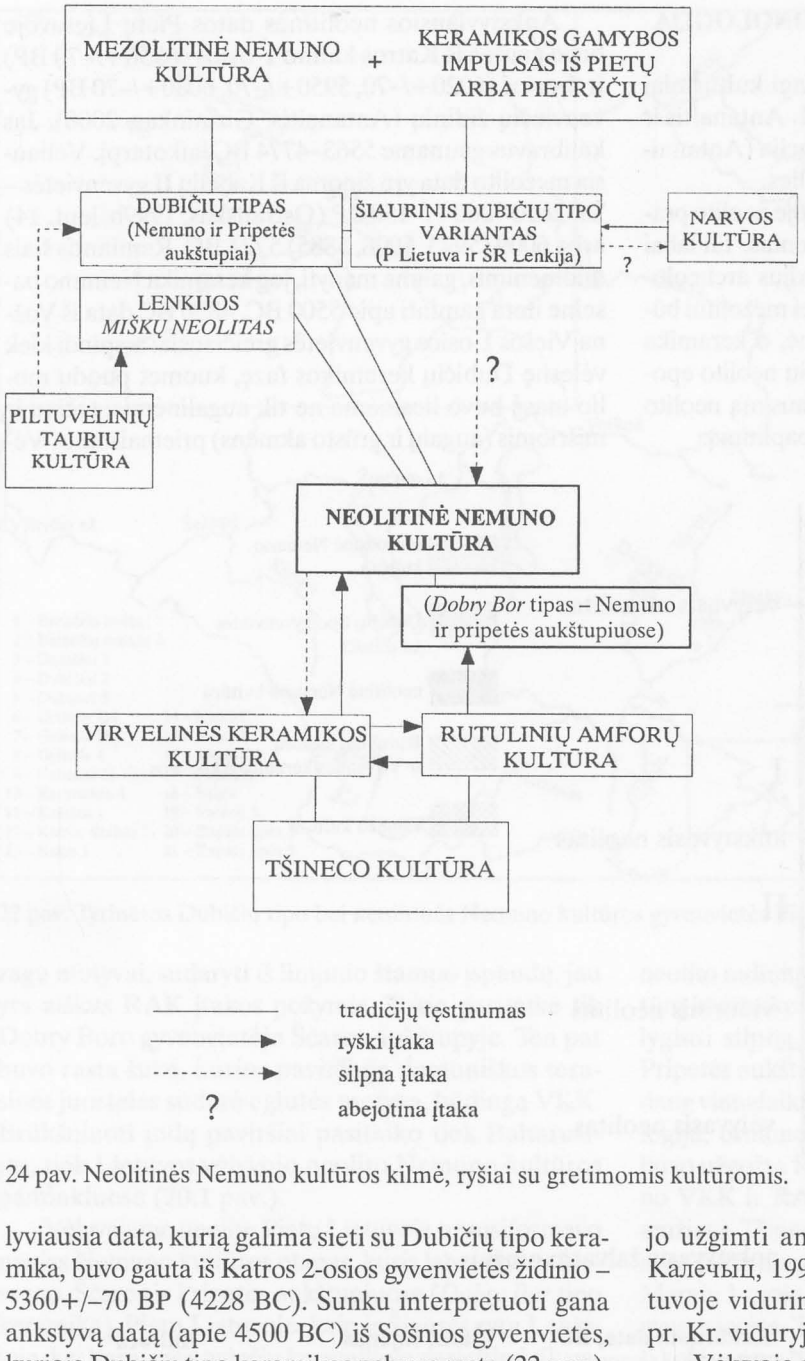

24 pav. Neolitinės Nemuno kultūros kilmė, ryšiai su gretimomis kultūromis.

lyviausia data, kurią galima sieti su Dubičių tipo keramika, buvo gauta iš Katros 2-osios gyvenvietės židinio – 5360+/–70 BP (4228 BC). Sunku interpretuoti gana ankstyvą datą (apie 4500 BC) iš Sošnios gyvenvietės, kurioje Dubičių tipo keramikos nebuvo rasta (22 pav.).

Ankstyvojo neolito antrojoje pusėje Pietų Lietuvoje jaučiama Narvos ir galbūt Piltuvėlinių taurių (arba Lenkijos *miškų neolito*) kultūrų įtaka. Remiantis datomis iš Kretuono 1-osios gyvenvietės 1 ir 3 kapų (Ramsey ir kt., 2000, p. 244) bei Piltuvėlinių taurių kultūros pradžia Lenkijoje (Czerniak, 1994, pav. 1) ankstyvojo neolito antrąją pusę galima pradėti nuo 4500 BC. Cedmaro D gyvenvietėje (Kaliningrado sritis) keramika su PTK įtaka (mišriomis priemaišomis molio masėje bei plokščiais dugneliais) yra datuojama 4025 BC ir 3634 BC (Timofeev, Zajceva, Possnert, 1995, p. 25).

Žymiai painiau yra nustatyti ankstyvojo–viduriniojo neolito ribą. Šiaurės rytų Lietuvoje vidurinysis neolitas yra siejamas su Šukinės – duobelinės keramikos kultūros įtaka. Šios kultūros pėdsakų Pietų Lietuvoje kol kas nepastebėta, todėl čia būtina pasirinkti skirtingą kriterijų. Vidurinio neolito pradžia siūlyčiau laikyti tikrosios nemuniškos keramikos (t. y. *Lysaja Gara* tipo puodų) išplitimą. Ši keramika labai apibrėžtų formų ir ornamentikos, ryškiai skiriasi nuo gretimų neolitinių kultūrų indų, rodo susiformavusią stabilią neolitinės Nemuno kultūros keramikos gamybos tradiciją. Tačiau nustačius aiškų viduriniojo neolito pradžios kriterijų, susiduriame su didžiausia problema – gamtamoksliniais metodais kol kas nėra datuota nė viena gyvenvietė su *Lysaja Gara* tipo keramika nei Pietų Lietuvoje, nei Baltarusijoje. Žinomos tik 2 datos iš lokalinio Nemuno kultūros varianto Lenkijoje. 3663 ir 2582 BC datos buvo gautos iš Kožečnyko (Konino vaiv.) ir Opatovicų 35-osios (Vloclaveko vaiv.) gyvenviečių, kuriose aptikta panaši į *Lysaja Gara* tipą keramika (Olszewski, 1987; Czebreszuk, Szmyt, 1999). Remiantis data iš Kožečnyko[12], bei manant, kad už Vyslos nemuniškos tradicijos galėjo užgimti anksčiau nei Baltarusijoje (Чарняўскі, Калечыц, 1997, c. 154), galima teigti, kad Pietų Lietuvoje vidurinio neolito keramika paplito IV tūkst. pr. Kr. viduryje arba dar vėliau (23 pav.).

Vėlyvojo neolito pradžia Lietuvoje yra siejama su RAK ir VKK pasirodymu. Mozūrijos ežeryno srityje RAK pasirodė IV tūkst. pr. Kr. pirmojoje pusėje (Gumiński, 1999). Kujavijoje dauguma RAK gyvenviečių yra datuojamos IV tūkst. pr. Kr. (Czerniak, 1994). Kulmo žemėje jos gyvavo maždaug iki 2500 BC (Kukawka, Sosnowska, 1996). Pirmieji virvelininkai Rytų Pabaltijį galėjo pasiekti jau 2900 BC (Antanaitis, Girininkas,

[12] Kožečnyko gyvenvietėje, kaip ir daugelyje Pietų Lietuvos paminklų, buvo rasta persimaišiusi įvairių laikotarpių medžiaga. Minėtos datos ryšys su nemuniškų bruožų keramika nėra įrodytas.

2000). Nemuno kultūros srityje tokių ankstyvų datų neturime. Čia buvo datuoti tik RAK kapas Krasnaselsky vietovėje bei VKK kapas Parchuty 1 gyvenvietėje (Kadrow, Szmyt, 1996, lent. 1; Лакіза, 1999, c. 108). Greičiausiai RAK ir VKK Pietų Lietuvoje labiau įsitvirtino ir pradėjo veikti neolitinės Nemuno kultūros bendruomenes tik III tūkst. pr. Kr. antrojoje pusėje.

Nemuno kultūros pabaigos datą skirtingi autoriai nurodo labai plačiose ribose – nuo 2000 iki 1000 BC (Kempisty, 1989, p. 318; Чарняўскі, Калечыц, 1997, c. 154; Исаенко, 2000, c. 31). Nesant jokių radiokarboninių datų iš vėlyviausių Nemuno kultūros gyvenviečių, galima tik spėti, jog Pietų Lietuvoje, t. y. neolitinės Nemuno kultūros periferijoje, nemuniškos tradicijos galutinai išnyko kiek anksčiau nei Baltarusijoje, galbūt dar prieš 2000 BC.

Pasiūlytą chronologiją ateityje turėtų žymiai keisti gamtamokslinės datos iš Pietų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos neolitinių gyvenviečių.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Antanaitis I., Girininkas A., 2000 – Neolithic chronology and periodization in Lithuania // Хронология неолита Восточной Европы. Санкт-Петербург, 2000, c. 5-7.

Bernotaitė A., 1958 – Versminio upelio I (Varėnos raj.) akmens amžiaus stovykla // Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius, 1958. T. 1, p. 5–19.

Brazaitis Dž., 1990 – Papiškių akmens – žalvario amžių gyvenvietė // ATL 1988 ir 1989 metais. Vilnius, 1990, p. 5–7.

Brazaitis Dž., 1992 – Akmens amžiaus tyrinėjimai Vokės aukštupyje // ATL 1990 ir 1991 metais. Vilnius, 1992, p. 5–8.

Brazaitis Dž., 2000 – Katros 2-oji gyvenvietė // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 5–8.

Cyrek K., Grygiel R., Nowak K., 1982 – Mezolit ceramiczny w środkowej i północno – wschodniej Polsce i jego związki z neolitycznymi kulturami niżowymi // Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego I Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna. Łódź, 1982. T. 29, p. 5–70.

Cherniak L., 1994 – Mozaika kulturowa środkowego neolitu Kujaw. Próba interpretacji genetycznej // Neolit i początki epoki brązu na ziemi Chełmińskiej. Toruń, 1994, p. 135–160.

Czebreszuk J., Szmyt M., 1999 – Przyczynek do poznania kultury Niemeńskiej na Kujawach // Гістарычна – археалагічны зборнік. Мінск, 1997, № 14, c. 83–97.

Galiński T., 1991 – Uwagi na temat mezolitu ceramicznego i neolitu strefy leśnej na niżu Polskim // Archeologia Polski. Warszawa, 1991. T. XXXVI, z. 1, p. 1–71.

Gardawski A., 1958 – Zagadnienie kultury "ceramiki grzebykowej" w Polsce // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1958. T. XXV, z. 4, p. 287–313.

Girininkas A., 1989 – Narvos kultūra ir baltų kilmės klausimas // Lietuvos istorijos metraštis. 1988 metai. Vilnius, 1989, p. 5–28.

Girininkas A., 1994 – Baltų kultūros ištakos. Vilnius, 1994.

Girininkas A,. 1990 – Kretuonas. Vidurinis ir vėlyvasis neolitas // LA. Vilnius, 1990. T. 7.

Girininkas A., 2000a – Katros 1-oji gyvenvietė // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 12–14.

Girininkas A., 2000b – Katros 5-oji gyvenvietė // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 14–16.

Grinevičiūtė G., 2000 – Virvelinė keramika Pietų Lietuvoje // LA. Vilnius, 2000. T. 19, p. 109–124.

Grinevičiūtė G., 2002 – Gribašos 4-oji akmens amžiaus gyvenvietė // Archaeologia Lituana. Vilnius, 2002. T. 3, p. 5–33.

Grinevičiūtė G., Ostrauskas T., 2000 – Gribašos 4-osios akmens amžiaus gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 26–28.

Grižas G., Juodagalvis V., 1998 – Zapsės upės 5-oji gyvenvietė // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 14–17.

Grižas G., Žegunis S., 2000 – Zapsės upės 5-oji gyvenvietė // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 30–31.

Gumiński W., 1999 – Środowisko przyrodnicze a tryb gospodarki i osadnictwa w mezolicie i paraneolicie na stanowisku Dudka w krainie Wielkich jezior Mazurskich // Archeologia Polski. Warszawa, 1999. T. XLIV, z. 1–2, p. 31–74.

Juodagalvis V., 2001 – Zapsės upės ir Veisiejo ežero apylinkės // Akmens amžius Pietų Lietuvoje. Vilnius, 2001, p. 188–196.

Kadrow S., Szmyt M., 1996 – Absolute chronology of the eastern group of Globular Amphora culture // Baltic – Pontic studies. Poznań, 1996, p. 103–111.

Kempisty A., 1989 – Kultury paraneolityczne // Pradzieje ziem polskich. T. 1. Od paleolitu do środkowego okresu lateńskiego. Cz. 1. Epoka kamienia. Warszawa–Lódź, 1989, p. 301–326.

Kempisty E., 1972 – Materiały tzw. kultury ceramiki grzebykowo – dołkowej z terenu Mazowsza i Podlasia // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1972. T. XXXVII, z. 4, p. 411–483.

Kempisty E., Sulgostowska Z., 1976 – Pierwsza osada neolityczna z ceramiką typu Dubiczaj w północno–wschodniej Polsce // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1976. T. XLI, z. 3, p. 305–324.

Kempisty E., Sulgostowska Z., 1991 – Osadnictwo paleoliticzne, mezoliticzne i paraneoliticzne w rejone Woźnej Wsi, woj. Łomżyńskie. Warszawa, 1991.

Kempisty E., Więckowska H., 1983 – Osada z epoki kamienia i wszesnej epoki brązu na stanowisku 1 w Sośni, woj. Łomżyńskie. Wrocław, 1983.

Kośko A., 1996 – The origin of the Vistula– Dnieper development of the community of sub- neolithic cultures // The Indo–Europeanization of northern Europe. Washington, 1996.

Kukawka St., Sosnowska J., 1994 – Z badan nad kulturą amfor kulistych na ziemi Chełmińskiej // Neolit i początki epoki brązu na ziemi Chełmińskiej. Toruń, 1994, p. 199–204.

Loze I., 1993 – The Early Neolithic in Latvia // Acta Archeologica. 1992. København, 1993. Vol. 63, p. 119–140.

Olszewski P., 1987 – Osadnictwo epimezolityczne w Korzeczniku, woj. Konińskie, stanowisko 6/7. Inowrocław, 1987.

Ostrauskas T., 1996 – Kašėtų akmens amžiaus gyvenviečių I ir II žvalgomieji tyrinėjimai 1995 metais // ATL 1994ir 1995 metais. Vilnius, 1996, p. 20–22.

Ostrauskas T., 1998 – Varėnės 2-oji senovės gyvenvietė // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 37–40.

Ostrauskas T., 1999a – Vėlyvasis paleolitas ir mezolitas Pietų Lietuvoje // LA. Vilnius, 1999. T. 16, p. 7–17.

Ostrauskas T., 1999b – Kabelių 2-oji akmens amžiaus gyvenvietė // LA. Vilnius, 1999. T. 16, p. 31–66.

Ostrauskas T., 2000a – Tyrinėjimai Barzdžio miško 2-ojoje gyvenvietėje 1999 m. // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 46–47.

Ostrauskas T., 2000b – Tyrinėjimai Gribašos 1-ojoje gyvenvietėje 1999 m. // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 48–49.

Ostrauskas T., 2000c – Tyrinėjimai Kabelių 23-iojoje gyvenvietėje 1999 m. // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 49–50.

Ostrauskas T., 2000d – Tyrinėjimai Varėnės 2-ojoje gyvenvietėje 1999 m. // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 52–53.

Ostrauskas T., 2000e – Archeologinių paminklų žvalgymai Varėnos raj. 1998 m. // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 53–58.

Ostrauskas T., Piličiauskas G., 2000 – Karaviškių 6-osios akmens ir žalvario amžių gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 58–61.

Ostrauskas T., Rimantienė R., 1998 – Katros Ištakų 1-oji senovės gyvenvietė // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 35–37.

Piličiauskas G., 1999 – Karaviškių 6-oji gyvenvietė // LA. Vilnius, 1999. T. 16, p. 229– 239.

Piličiauskas G., 2001 – Karaviškių 6-oji gyvenvietė // ATL 2000 metais. Vilnius, 2001.

Ramsey C. B., Pettitt P. B., Hedges R. E. M., Hodgins G. W. L., Owen D. C., 2000 – Radiocarbon dates from the Oxford AMS system: archaeometry datelist 29 // Archaeometry, 2000. 42. 1, p. 243–254.

Rimantienė R., 1984 – Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius, 1984.

Rimantienė R., 1989 – Nida. Senųjų baltų gyvenvietė. Vilnius, 1989.

Rimantienė R., 1992 – Šakės – neolitinė gyvenvietė // LA. Vilnius, 1992. T. 8, p. 16–34.

Rimantienė R., 1996 – Akmens amžius Lietuvoje (2-as leidimas). Vilnius, 1996.

Rimantienė R., 1999a – Neolitas ir ankstyvasis žalvario amžius Pietų Lietuvoje // LA. Vilnius, 1999. T. 16, p. 19–29.

Rimantienė R., 1999b – Pelesos paežerių akmens amžiaus stovyklos ir gyvenvietės // LA. Vilnius, 1999. T. 16, p. 77– 105.

Rimantienė R., 1999c – Margių 1-oji gyvenvietė // LA. Vilnius, 1999. T. 16, p. 107– 167.

Rimantienė R., 1999d – Barzdžio miško gyvenvietė // LA. Vilnius, 1999. T. 16, p. 167– 204.

Szymczak K., 1995 – Epoka kamienia Polski Północno – Wschodniej na tle środkowoeuropejskim. Warszawa, 1995.

Timofeev V. I., 1987 – Zabytki neolityczne obwodu Kaliningradzkiego I niektore problemy neolitu strefy Przybałtyckiej // Neolit i początki epoki brązu na ziemi Chełmińskiej. Toruń, 1987, p. 419–428.

Timofeev V., Zajceva G., Possnert G., 1995 – Neolithic chronology in the South – Eastern Baltic area in a view of C14 accelerator datings // Fornvännen. 90, 1995/I, p. 207–212.

Więckowska H., Kempisty E., 1970 – Sprawozdania z badań archeologicznych we wsi Sośnia, pow. Grajewo // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1970. T. XXXV, z. 2, p. 164–200.

Zhilin M., 2000 – Chronology of the transition from the Mesolithic to the Neolithic in the forest zone of Eastern Europe // LA. Vilnius, 2000. T. 19, p. 287–297.

Zvelebil M., 1995 – The agricultural frontier and the transition to farming in the circum– Baltic region // The origins and spread of agriculture and pastoralism in Eurasia. University College London, 1995, p. 323–346.

Гурина Н. Н., 1965 – Новые данные о каменном веке северо – западной Белоруссии // Материалы и исследования по археологии СССР. Москва, Ленинград, 1965, № 131, с. 141–203.

Исаенко В. Ф., 1976 – Неолит Припятского Полесья. Минск, 1976.

Исаенко В. Ф., 2000 – Истоки и судьба неолитических культур Полесья // Хронология неолита Восточной Европы. Санкт-Петербург, 2000, с. 30–31.

Калечыц А. Г., Чарняўскі М. М., 1997 – Археалогія Беларусі. Т. 1. Каменны і бронзавы вякі. Мінск, 1997, с. 145–170.

Крывальцевіч М. М., 1999 – Азярное 1– паселішча эпохі бронзы на поўначы Палесся // Матэрыалы па археологіі Беларусі. Мінск, 1999, вып. 2.

Крывальцэвіч М. М., 2000 – Плямены на тэрыторыі Беларусі сяреднім і познім перыядах бронзавага веку // Гісторыя Беларусі. Мінск, 2000. Т. 1, с. 72–77.

Лакіза В. Л., 1999 – Пархуты I – новы помнік неаліту і бронзавага веку на Шчары // Гістарычна - археалагічны зборнік. Мінск, 1999, № 14, с. 104–124.

Римантене Р. К., 1966 – Стоянки раннего неолита в юго-восточной Литве // Древности Белоруссии. Минск, 1966, с. 54–62.

Семенов С. А., Коробкова Г. Ф., 1983 – Технология древнейших производств. Ленинград, 1983, с. 191–234.

Телегин Д. Я., 1971 – О культурно–территориальном членении и периодизации неолита Украины и Белорусссии // Советская археология. Москва, 1971, № 2.

Тимофеев В. И., 1979 – Памятники каменного века восточной части Калининградской области // Краткие сообщения Института археологии СССР. Москва, 1979, 157, с. 61–69.

Тимофеев В. И., 1994 – Проблемы генезиса раннеолитических культур в Балтийском регионе // Петербургский Археологический Вестник. Санкт-Петербург, 1994, 9, с. 71–76.

Чарняўскі М. М., 1979 – Неаліт Беларускага Панямоння. Мінск, 1979.

Чарняўскі М. М., 1999 – Стаянка Сосенка – 3 на Віліі // Гістарычна – археалагічны зборнік. Мінск, 1999, № 14, с. 83–97.

Чарняўскі М. М., 2000 – Плямены Заходняй Беларусі ў познім неаліце // Гісторыя Беларусі. Мінск, 2000. Т. 1, с. 44–47.

Чернявский М. М., 1966 – Некоторые итоги изучения неолитических поселений Белорусского Понеманья // Древности Белорусссии. Минск, 1966, с. 83–97.

SANTRUMPOS

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje
LA – Lietuvos archeologija
LII – Lietuvos istorijos institutas
LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus
PTK – Piltuvėlinių taurių kultūra
RAK – Rutulinių amforų kultūra
VKK – Virvelinės keramikos kultūra
vaiv. – vaivadija.

DUBIČIAI TYPE SETTLEMENTS AND THE NEOLITHIC NEMUNAS CULTURE IN SOUTH LITHUANIA

Gytis Piličiauskas

Summary

Introduction. The Neolithic Nemunas culture was singled out in the Comb-Pit Ware area in 1965–1966 and in 1980s-1990s a traditional notion of the Neolithic Nemunas culture was formed. Presently we know much less about this culture than about the nearest Neolithic cultures (Narva, Zedmar, Dnepr–Donetsk cultures). There are only some data about two spheres of material culture of the Nemunas people – flint treatment and pottery making. Up to now burial rites are absolutely unknown, almost nothing can be said about house construction, bone-antler articles. Information restricts to a few radiocarbon dates for this culture. The main reason for lack of information lies in the fact that almost all researched monuments of the Neolithic Nemunas culture are "sandy" settlements where the organics does not remain and where finds of different periods and cultures mechanically intermix.

At the end of 20th century, the traditional conception of the Neolithic Nemunas culture was fairly criticized in the light of new attitude towards "sandy" settlements, calibrated dates and new material from the Neolithic sites investigated. This work is designed to reconsider and update our knowledge on the Neolithic Nemunas culture in South Lithuania.

The Early Neolithic. In the eastern Europe and southeastern Baltic pottery spread in VI millennium BC. For some time pottery was one and the only feature characterizing the Neolithic Age. Hunters and fishermen residing at the river basins of the Upper Pripet and the Upper Nemunas could have taken skills of pottery making from southern or southeastern cultures, i.e. Dnestr–Bug or Dnepr–Donetsk cultures (Fig. 1). In this way, approximately at 5500 BC, the region of Dubičiai-type pottery emerged (Fig. 2). The Dubičiai-type pottery was usually tempered with plant fiber. In the second half of the Early Neolithic, in addition to plant fiber, crushed stone was admixed. Pots were made of clay bands 3–12 mm thick and of varying width. Clay bands were connected sideways after thinning of edges. Brushing of their inner and outer surfaces with a toothed tool hardened places of connection. We may guess that some vessels were made on framework – a leather bag filled up with sand or other contents. Pots had pointed or rounded bases. Walls were slightly decorated, most frequently in neck and edge. Horizontal lines (motives) were composed of various decorative elements, such as holes, pits, and impressions of various size and shape, windings, notches. Ornaments were cut out or pressed in by 1–2 different instruments, very seldom 3 (Fig. 3:5–8; 4:1, 2; 5:1–5; 6:1, 8:6–9). Winding impressions connect the earliest pottery of South Lithuania with the Žeimena and Neris Rivers types, northeastern Poland's Dubičiai type and "forest type". Winding ornaments allow us singling out a northern local variant of Dubičiai pottery in South Lithuania (Fig. 2). The variety of Dubičiai-type pottery could have influenced the then unstable tradition of pottery making, which was still developing.

At investigation of "sandy" settlements, it is almost

impossible to avoid mistakes in efforts to connect pottery from one or several close in time campsites with flint artefacts. In any case, apparently in the Early Neolithic, single platform end cores or single-platform conical cores were used for regular blades, though most frequently found are the utilized ones (Fig. 3:4, 7:19). "Neolithic" (Fig. 3:1, 7:6,7, 8:3,4) and "Mesolithic" (Fig. 3:2, 5:13, 19; 6:2) lancets, trapezia (Fig. 5:6; 8:1,2), end scrapers (Fig. 3:3; 5:14; 6:8; 7:15,16) were popular. Triangular microliths (Fig. 5:7, 8), microlithic inserts (Fig. 5:9, 10), burins (Fig. 6:5) disappeared. Axes usually were of tranchet type or with retouched edge (Fig. 5:20; 6:7; 8:5).

In the Early Neolithic of South Lithuania, two slow processes were going on, i.e. strengthening of pottery making tradition and decline of Mesolithic industry of flint treatment. Therefore, the Early Neolithic in Lithuania should be regarded as a transitional period between the Mesolithic Nemunas (a Janislawitsy culture variant) and the Neolithic Nemunas cultures and monuments from this period should be referred to traditionally as Dubičiai-type settlements.

At least in the second half of the Early Neolithic in NE Lithuania, making of specific pottery of Narva culture started. Pieces of Narva pottery or pots with features of Narva pottery were found at Gribaša 4, Karaviškės 6, Barzdis forest 2B, Zapsė River 5, Varėnė 2, Ežerynas 23, Versminis 1. They differ from Dubičiai-type pottery by CS-type rim, zone compositions, method of connection (U type) of clay bands and fine organic temper in clay mass (Fig. 4:4; 6:9–12; 7:1, 2). About influence of the Narva culture one can guess from winding impressions (Fig. 4:3; 5:1). Northeast Lithuania benefited from keeping in touch with South Lithuania, which was rich in flint. These contacts likely livened up in the second half of the Early Neolithic (4500-3500 BC).

The following settlements are Early Neolithic settlements in South Lithuania: Barzdis forest 1, Barzdis forest 2B, Dubičiai 2, Dubičiai 3, Ežerynas 23, Gribaša 1H, Gribaša 4, Karaviškės 6 (areas II and IV), Kašėtos 1, Kašėtos 2, Katra 1, Katra 2, Katra 5, Margiai 1, Šakės, Varėnė 2, Versminis 1, Zapsė River 5.

The Middle-Late Neolithic. The Middle-Late Neolithic is the time of birth, flourishing and end of the Nemunas culture. For the meantime, it is impossible to date more exactly most finds of the Neolithic Nemunas culture.

Presumedly in the second half of IV millennium BC, in the river basins of the Upper Pripet and the Upper Nemunas, as well as in Northeast and Central Poland, the so-called pottery of Lysaja Gara type or close to it was spreading (Fig. 11). It was made of clay mass tempered with crushed stone and plant fiber or only crushed stone. It should be noted that in the Middle Neolithic pots were better fired and more decorated than in the Early Neolithic. Sherds are hard, often thinner than 8 mm. Their surface is smoothened or slipped. Pots have pointed bases. Rim is decorated by impressions both from inside and outside, edge and body contains various impressions, continuous notches and terrace stripes, incised crossing lines (Fig. 12; 13; 14:3–4; 15; 16; 17:4–5). Only one pot does not fall within rather homogenous range of pottery of Lysaja Gara type of South Lithuania (Fig. 17:6). All in all 24–28 pots of Lysaja Gara type or close to it were found in 13 Stone Age settlements what is less than the implements from a single settlement of Lysaja Gara in Byelorussia (32 pots).

In West Byelorussia pottery of Lysaja Gara type is much richer and more varying. Sometimes pots with mixed features of Dubičiai and Lysaja Gara type occur. In Byelorussia, Lysaja Gara-type pottery developed on the basis of local Dubičiai and Polish "forest-type"pottery (Fig. 24). Usually it is characteristic of such elements as smooth surface of pots, impressions of linear stamp, temper of crushed stone in clay mass. Incised crossing lines, various impressions, notches, temper of plant fiber came from the Early Neolithic. In South Lithuania there are no pots of transitional Dubičiai-Lysaja Gara type. The northern variant of Dubičiai pottery had little influence, if any, on development of pottery of Lysaja Gara type, as the latter acquired its features in Byelorussia and only afterwards was overtaken in Lithuania.

At the beginning of the Middle Neolithic, the Mesolithic flint treatment made way for the Neolithic industry famous for its flat retouch. Such a shift can be explained by influence of "authentic" Neolithic cultures, such as the Funnel Beaker culture and Globular Amphora culture, i.e. cultures of farmers and cattle-breeders. Pressure-flaked leaf-shaped arrowheads are characteristic finds in Nemunas culture settlements. They were made from blades, had a narrow long shape and toothed edges (Fig. 14:1, 2; 17:1; 20:4). Pressure-flaked trapezia probably were used as well. Pressure-flaked knives gained in popularity (Fig.20:5). In the Late Neolithic, Nemunas people started grinding axe blade.

The following settlements are Middle-Late Neolithic settlements in South Lithuania: Dubičiai 1, Dubičiai 2, Gribaša 2B, Gribaša 4, Kabeliai 23, Kašėtos 1, Katra 1, Katra 2, Margiai 1, Šakės, Varėnė 2, Zapsė River 5.

Late Neolithic settlements. Some complexes of finds go beyond the common context of the Nemunas culture what offers us possibility to speak about transformation and decline of this culture in the Late Neolithic.

At Karaviškės 6, a conglomeration of 3 broken pots was found. The pots seemingly are of same time and belong to a short time Late Neolithic campsite. Simple pits instead of handles were a usual thing for the Nemunas culture. Surface of one pot was evidently brushed. Clay mass contained only mineral temper what allows dating the campsite to the Late Neolithic (Fig. 20). Fragments of similar pots are also found in the Early Neolithic – Early Bronze Age pottery from the sites Barzdis forest1 and Margiai 1. Mixed traditions of the Nemunas culture and the Corded Ware culture are noticeable at Gribaša 4 (Fig. 19:5, 6). The rim of one pot is here decorated in a

way common to the Nemunas culture – with impressions from both sides. Filled up cordons are typical to the Corded Ware culture and the Trzciniec culture. The pattern of wide brushes decorating the vessel's body reminds of ornaments of Late Neolithic Nemunas pottery from Byelorussia (Dobry Bor, Rusakovo 2) and Pamariai-Rzucewo pottery (Nida). Two knives-sickles were found at Gribaša 4 (Fig. 19:3–4). Their edges were polished at corn harvesting.

Sometimes we find undatable and culturally unattributable pottery (Fig. 17:7, 8; 21).

Cultural shifts in the Late Neolithic. In the Late Neolithic interaction of local Neolithic cultures and Corded Ware culture (CWC) as well as Globular Amphora culture (GAC) proceeded within great areas of Middle and East Europe. For a time, several Nemunas culture communities did not maintain any closer contacts with CWC and GAC communities and made pots of Lysaja Gara type. Traditions of the Nemunas culture are noticeable in the Late Neolithic corded ware, in particular those with grog temper (Lynupis, Gribaša 4, Karaviškės 6). CWC and GAC influence on the Nemunas culture was greater than vice versa (Fig. 24). In Late Neolithic Nemunas pottery such features of CWC and GAC can be found as cord impressions (in Byelorussia only), grog temper (in Byelorussia only), filled up cordon (Fig. 19:5, 6), impressions of oblique linear stamp or notches (Fig. 21), brushed surfaces (Fig. 20:1).

In the Late Neolithic the Nemunas culture did not develop further in South Lithuania what is in particular evident in the river basins of Szczara, Upper Pripet, Upper Nemunas in Byelorussia (Dobry-Bor-type pottery). In South Lithuania, as well as in NE Poland only separate features of Dobry Bor type may be observed in pottery from some settlements. Here late Nemunas pottery is scanty, though varying. CWC-GAC and Nemunas pottery hybridization in South Lithuania was rather weak, i.e. weaker than that in the Upper Pripet and the Upper Nemunas basins. Pots of different cultures of approximately same period differ obviously by technology, ornament and form. CWC and GAC replaced the Nemunas tradition, nevertheless, the latter contributed to their transformation into the Early Bronze Age Trzciniec culture. Trzciniec pottery or close to it was found at Dubičiai 1, Margiai 1, Barzdis forest 1, Varėnė 2 sites. It is difficult to trace any features of the Nemunas culture in Trzciniec pottery.

Neolithic chronology in South Lithuania. Appearance of first pottery marks the onset of the Early Neolithic (5500-3500 BC). In the second half of the Early Neolithic (4500-3500 BC), South Lithuania was under influence of the Narva culture and seemingly of the Funnel Beaker culture or the Polish Neolithic of the "forest zone". I suggest regarding the spread of "authentic" Nemunas pottery (i.e. Lysaja Gara type) as the beginning of the Middle Neolithic (3500-2900 BC). This pottery differs remarkably from vessels of close Neolithic cultures and demonstrates a stable well-developed tradition of Neolithic Nemunas culture pottery making. The beginning of the Late Neolithic (2900-2000 BC) in Lithuania is connected with spreading of CWC and GAC. In South Lithuania CWC and GAC gained more strength to act on Nemunas communities since the middle of III millennium BC. When the Nemunas culture ended, it is not clear, somewhere between 2000 and 1000 BC, as stated by various archaeologists (Fig. 23).

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Possible directions of pottery spreading and the earliest dates (BC) of ceramic sites in Central and East Europe

Fig. 2. Distribution of Dubičiai-type pottery and of the northern variant of the type with winding impressions in V millennium BC.

Fig. 3. Early Neolithic flint artefacts (1–4) and pottery of Dubičiai type (5–8). Gribaša 1H site.

Fig. 4. Early Neolithic pottery. Gribaša 4 site.

Fig. 5. Early Neolithic pottery of Dubičiai type (1–5) and flint artefacts (6–21). Karaviškės 6 site (area II and IV).

Fig. 6. Early Neolithic pottery of Dubičiai type (1) and flint artefacts (2–8). Karaviškės 6 site (area V). Early Neolithic pottery from Barzdis forest 2 B (9–10) and Varėnė 2 (11–12) sites.

Fig. 7. Early Neolithic pottery (1–4) and flint artefacts (5-19), Karaviškės 6 site (area V).

Fig. 8. Early Neolithic flint artefacts (1–5) and pottery of Dubičiai trype (6–9). Kašėtos 1 site.

Fig. 9. Early Neolithic pottery of Dubičiai type. Dręstwo 35 site, Poland, Suwalki district.

Fig. 10. Certain differences of Dubičiai-type pottery. 1 – incised crossing lines, comb impressions; 2 – winding impressions, admixture of ground shell.

Fig. 11. The Neolithic Nemunas culture in the first half of III millennium BC.

Fig. 12. Middle-Late Neolithic pot of the Nemunas culture. Gribaša 2 B site.

Fig. 13. Middle-Late Neolithic pottery of the Nemunas culture. Gribaša 4 site.

Fig. 14. Middle-Late Neolithic flint arrowheads (1–2) and pot (3) of the Nemunas culture. Kabeliai 23 site. Pottery of the Neolithic Nemunas culture from the Zapsė River 5 site (4).

Fig. 14. Middle-Late Neolithic pottery of the Nemunas culture. Katra 1 site.

Fig. 16. Middle-Late Neolithic pottery of the Nemunas culture. Katra 1 site.

Fig. 17. Middle-Late Neolithic flint artefacts (1–3), pottery of the Nemunas culture (4-6), obscure pottery (7–8). Kašėtos 1 site.

Fig. 18. Middle-Late Neolithic pottery of the Nemunas culture. Dręstwo 35 (1), Poland, Suwalki district; Rusakovo II (2–3), Byelorussia, Slonim district).

Fig. 19. Late Neolithic flint artefacts (1–4) and pottery of the Nemunas culture (5–6). Gribaša 4 site.

Fig. 20. Reconstructions of Late Neolithic vessels of the Nemunas culture (1–3), flint artefacts (4–5). Karaviškės 6 site (area I).

Fig. 21. Late (?) Neolithic pottery. Karaviškės 6 site (area V).

Fig. 22. Excavated sites of Dubičiai type and the Neolithic Nemunas culture in South Lithuania.

Fig. 23. Neolithic chronology in South Lithuania.

Fig. 24. Origin of the Neolithic Nemunas culture, its ties with adjacent cultures.

ПАМЯТНИКИ ТИПА ДУБИЧЯЙ И НЕОЛИТИЧЕСКАЯ НЕМАНСКАЯ КУЛЬТУРА В ЮЖНОЙ ЛИТВЕ

Гитис Пиличяускас

Резюме

Введение. Неолитическая неманская культура была выделена из области гребенчато-ямочной керамики в 1965–1966 гг., а в 70–80 годах сформировалось традиционное понятие неманской культуры. Теперь об этой культуре знаем гораздо меньше, чем о соседних нарвской, Днепро-Донецкой неолитических культур, культуре типа Цедмар. Есть данные только о двух областях материальной культуры – обработке кремня и изготовлении керамики. Пока вовсе неизвестны погребальные обряды, почти нечего сказать о постройках, изделиях из кости и рога. Известны лишь несколько радиоуглеродных дат этой культуры. Главная причина малой познаваемости в том, что почти все исследованные памятники неолитической неманской культуры являются «песочными» поселениями, в которых не сохраняется органика, а находки разных времен и культур перемешиваются в песке.

В конце XX века традиционное понятие неманской культуры подверглось обоснованной критике, которую вызвал новый взгляд на «песочные» поселения, калиброванные даты, новые находки. В этой статье постараюсь пересмотреть, проверить и возобновить наши знания о неолитической неманской культуре в Южной Литве.

Ранний неолит. Керамика в Восточной Европе и в Восточной Прибалтике распространилась в VI тыс. до н. э. Это было первым и некоторое время единственным признаком неолитической эпохи. В верховьях Немана и Припяти охотники и рыбаки навыки керамического производства могли перенять с юга или юго-востока – т.е. от буго-днестровской или днепро-донецкой культур (рис. 1). Таким образом, около 5500 BC сформировалась область керамики типа Дубичяй (рис. 2). Для дубичяйской керамики были характерны растительные примеси в глиняном тесте. Во второй половине раннего неолита растительные примеси иногда сочетаются с дресвой. Посуду лепили из глиняных лент в 3–12 мм толщиной и в 3 см и больше шириной. Их соединяли боковым способом, перед этим утончая края. Места соединений лент укреплялись штриховкой зубчатым инстументом. Можно предполагать, что часть керамики была изготовлена используя форму – кожаный мешок с песком или другую. Горшки были остродонные и круглодонные. Стенки легко профилированные, венчики прямые или отогнутые наружу. Керамика орнаментировалась умеренно. Чаще всего украшались горлышко и ребро. Горизонтальные ряды (мотивы) состояли из разных элементов орнаментики: ямок, дырок, различных по форме и величине вдавлений, гусеничных оттисков, насечек (рис. 3:5–8; 4:1, 2; 5:1–5; 6:1; 8:6-9). Гусеничные оттиски связывают раннюю керамику Южной Литвы с нарвской керамикой в верховьях Жеймены и Нерис, дубичяйской керамикой в Северо-восточной Польше, керамикой «лесного типа» в Польше и является главным признаком северного варианта дубичяйской керамики (рис. 2).

Исследуя «песочные» поселения, очень трудно избегать ошибок, стараясь связать керамику одной или нескольких близких по времени стоянок с кремневыми находками того же времени. Все-таки, кажется, что в раннем неолите регулярные пластинки скалывались с одноплощадочных торцевых или конусовидных нуклеусов. Чаще всего они попадаются сильно использованные (рис. 3:4; 7:19). Изготовлялись «неолитические» (рис. 3:1; 7:6, 7; 8:3, 4) и «мезолитические» (рис. 3:2; 5:13, 19; 6:2) ланцеты-янославицкие острия, трапеции (рис. 5:6; 8:1, 2), концевые скребки (рис. 3:3; 5:14; 6:8; 7:15, 16). Сильно уменьшилось количество или практически исчезли янославицкие треугольники (рис. 5:7, 8), вкладыши (рис. 5:9, 10), резцы (рис. 6:5). Топоры были типа «транше» или с ретушированными лезвиями (рис. 5:20; 6:7; 8:5).

В Южной Литве в раннем неолите происходили два медленных процесса: усиливалась и развивалась традиция изготовления керамики; вырождались и слабели мезолитические традиции кремнеобработки. Поэтому, ранний неолит можно считать переходным периодом между мезолитической неманской (вариантом янославицкой культуры) и неолитической неманской культурами, а поселения этого времени предлагаю называть памятниками типа Дубичяй.

Во второй половине раннего неолита или еще раньше жители Северо-восточной Литвы стали лепить самобытную нарвскую керамику. Фрагменты нарвской керамики или горшков с некоторыми нарвскими чертами были найдены в поселениях каменного века Грибаша 4, Каравишкес 6, лес

Барздис 2Б, река Запсе 5, Варене 2, Ежеринас 23, Версминис 1. От дубичяйской керамики она отличается венчиком типа *CS*, зональными композициями орнаментики, иным способом (типа *U*) соединения глиняных лент, мелкой органической примесью в глиняном тесте (рис. 4:4; 6:9–12; 7:1, 2). Гусеничные оттиски тоже могут отражать влияние нарвской культуры (рис. 4:3; 5:1). Жителям Северо-восточной Литвы было выгодно поддерживать связи с богатой кремнем Южной Литвой. Вероятнее всего, эти контакты особенно активными были во второй половине раннего неолита (4500–3500 BC).

Поселения раннего неолита в Южной Литве: лес Барздис 1, лес Барздис 2Б, Дубичяй 2, Дубичяй 3, Ежеринас 23, Грибаша 1Н, Грибаша 4, Каравишкес 6 (II и IV участки), Кашетос 1, Кашетос 2, Катра 1, Катра 2, Катра 5, исток Катры 1, Маргяй 1, Шакес, Варене 2, Версминис 1, река Запсе 5.

Средний и поздний неолит. Средний и поздний неолит является периодом начала, расцвета и исчезновения неолитической неманской культуры. Пока что нет возможности датировать большую часть находок более точно.

Может быть, во второй половине IV тыс. до н. э. в верховьях Немана и Припяти, Северо-восточной и Средней Польше распространилась так называемая керамика типа Лысой Горы или ей близкая (рис. 11). Она была изготовлена из глиняного теста с примесью дресвы или дресвы и растений. Горшки были лучше обожжены и более орнаментированы чем в раннем неолите. Черепки крепкие, их толщина редко превышает 8 мм. Поверхность горшков заглажена или ангобированная. Сосуды были остродонные. Венчик часто украшался наколами изнутри и снаружи поочередно, край венчика и тулово орнаментировались разновидными наколами, оттисками отступающей лопатки, кососетчатыми композициями (рис. 12; 13; 14:3–4; 15; 16; 17:4–5). От достаточно однородной лысогорской керамики отличается только один горшок из поселения Кашетос 1 (рис. 17:6).

В Южной Литве найдены фрагменты 24–28 горшков типа Лысой Горы или ему близких из 13 памятников каменного века, т.е. меньше чем в одном поселении Лысая Гора в Беларуси (32 горшки). Лысагорская керамика в Беларуси более обильна и разновидна. Считается, что она сформировалась на основе местной дубичяйской и польской керамики «лесного типа» (рис. 24). К последней относятся такие элементы, как заглаживание поверхности, наколы отступающей лопатки, оттиски линейного штампа, примеси дресвы в глиняном тесте. Косая сетка, разновидные наколы и насечки, растительные примеси в глиняном тесте были унаследованы от раннего неолита. В Южной Литве нет переходных типов Дубичяй–Лысая Гора. Можно думать, что северный вариант дубичяйской керамики почти или совсем не участвовал в формировании лысогорской керамики, которая обрела свой облик в Беларуси и только позже распространилась в Южной Литве.

В начале среднего неолита мезолитическую индустрию кремнеобработки заменила неолитическая, основным принципом которой стала плоская ретушь. Этих изменений нельзя объяснить без влияния «настоящих» неолитических культур воронковидных кубков и шаровидных амфор, т.е. земледельцев и скотоводов.

Для неманской культуры были характерны плоско ретушированные сердцевидные наконечники стрел. Их изготовляли из пластинок, потому они были узкие и длинные, с зубчатыми боками (рис. 14:1, 2; 17:1; 20:4). Могли быть использованы и плоско ретушированные трапеции. Частой находкой на неманских поселениях является плоско ретушированный нож (рис. 20:5). В позднем неолите люди неманской культуры начали шлифовать лезвия кремневых топоров.

Памятники среднего и позднего неолита в Южной Литве: Дубичяй 1, Дубичяй 2, Грибаша 2Б, Грибаша 4, Кабяляй 23, Кашетос 1, Катра 1, Катра 2, Маргяй 1, Шакес, Варене 2, река Запсе 5.

Памятники позднего неолита. Некоторые комплексы находок выделяются из общего контекста неманской культуры и позволяют говорить о трансформации и исчезновении традиций этой культуры в позднем неолите.

В поселении Каравишкес 6 была обнаружена концентрация керамики, принадлежавшей трем горшкам. Сосуды были одновременные и указывали место кратковременной стоянки. Характерные для неманской культуры жемчужины были заменены простыми ямками. Поверхность одного горшка была штрихованной. Керамика была изготовлена из глиняной массы с примесью дресвы. Судя по этим признакам, стоянку можно отнести к позднему неолиту (рис. 20). Похожей керамики можно найти среди находок раннего неолита-раннего бронзового века с поселений лес Барздис 1 и Маргяй 1. Сочетание традиций культур шнуровой керамики (тшцинецкой ?) и неманской заметны в керамике с поселения Грибаша 4 (рис. 19:5, 6). Венчик одного горшка орнаментирован в неманской манере – наколами с обеих сторон. Лепные валики характерны для культур шнуровой керамики и тшцинецкой. Композиция из широких полос напоминает некоторые сосуды позднеманской (Добрый Бор, Русаково 2) и жуцевской культур. Рядом с керамикой были найдены два ножа–серпы со заметным блеском на лезвиях (рис. 19:3–4).

Некоторую неолитическую керамику с поселений каменного века Южной Литвы датировать сложно, а ее культурная принадлежность остается неясной (рис. 17:7, 8; 21).

Культурные сдвиги в позднем неолите. В позднем неолите на просторах Средней и Восточной Европы происходило взаимодействие местных неолитических культур, с одной стороны, и культур шнуровой керамики и шаровидных амфор (КШК и КША), с другой. Часть неманских общин некоторое время избегали тесных контактов с людми КШК и КША и изготовляли керамику типа Лысой Горы. Некоторые неманские традиции заметны в шамотистой шнуровой керамике (Линупис, Грибаша 4, Каравишкес 6), но КШК и КША оказывали сильное воздействие на саму неманскую культуру

(рис. 24). В поздненеманской керамике можно опознать следующие признаки культурной традиции КШК–КША: шнуровой орнамент (только в Беларуси), примесь шамота (только в Беларуси), лепные валики (рис. 19:5, 6), оттиски линейного штампа или насечки (рис. 21), штриховка поверхности (рис. 20:1).

В позднем неолите в Южной Литве не сформировался новый этап неолитической неманской культуры, который ярко выражен в верховьях Немана, Припяти и Щары (керамика типа Доброго Бора). В Южной Литве заметны только отдельные черты доброборской керамики. Поздненеманской керамики здесь мало, она разнообразная. Судя по немногочисленным находкам, гибридизация КШК–КША и неманской культуры была слабой, то есть гораздо слабее, чем в бассейнах верхнего Немана, верхней Припяти и Щары. Керамика приблизительно одного времени, но разных культур четко отличается по технологии, формам, орнаментике. Неманская традиция была заглушена КШК–КША, но тем самым она ускорила трансформацию КШК–КША в тшцинецкую культуру раннего бронзового века (рис. 24). Тшцинецкая и ей подобная керамика была найдена в таких поселениях каменного века Южной Литвы как Дубичяй 1, Маргяй 1, лес Барздис 1, Варене 2. В тшцинецкой керамике уже сложно усмотреть какие-либо признаки неманской традиции.

Хронология неолита Южной Литвы. Отличительным признаком начала неолита считается появление керамики приблизительно 5500 BC. Во второй половине раннего неолита (4500–3500 BC) в Южной Литве ощутимо влияние нарвской культуры и, может быть, культуры воронковидных кубков или польского «лесного неолита». Началом среднего неолита (3500–2900 BC) предлагаю считать момент распространения «настоящей» неманской керамики, то есть керамики типа Лысой Горы. Она четко отличается от соседних неолитических культур и отражает образовавшиеся стабильные неманские традиции в производстве керамики. Начало позднего неолита (2900–2000? BC) можно отождествить с появлением культур шнуровой керамики и шаровидных амфор. Во второй половине III тыс. до н. э. КШК и КША сильнее укрепились в Южной Литве и стали оказывать ощутимое влияние на неманскую культуру. Конец этой культуры неясен. Разные авторы указывают даты от 2000 до 1000 BC, но достоверных данных по этому поводу пока нет (рис. 23).

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Рис. 1. Возможные пути распространения керамики и наиболее ранние даты (BC) керамических памятников Средней и Восточной Европы.

Рис. 2. Распространение керамики типа Дубичяй и ее северного варианта с гусеничными оттисками в V тыс. до н. э.

Рис. 3. Кремневые орудия (1–4) и дубичяйская керамика (5) раннего неолита. Грибаша 1Н.

Рис. 4. Керамика раннего неолита. Грибаша 4.

Рис. 5. Дубичяйская керамика (1–5) и кремневые орудия (6–21) раннего неолита. Каравишкес 6 (II и IV участки).

Рис. 6. Дубичяйская керамика (1) и кремневые орудия (2–8) раннего неолита. Каравишкес 6 (V участок). Керамика раннего неолита из поселений лес Барздис 2Б (9–10) и Варене 2 (11–12).

Рис. 7. Керамика (1–4) и кремневые орудия (5–19) раннего неолита. Каравишкес 6 (V участок).

Рис. 8. Кремневые орудия (1–5) и дубичяйская керамика (6–9) раннего неолита. Кашетос 1.

Рис. 9. Дубичяйская керамика раннего неолита. Дренство 35, Польша, воев. Сувалки.

Рис. 10. Некоторые различия дубичяйской керамики. 1 – кососетчатые композиции, отпечатки гребенчатого штампа; 2 – гусеничные оттиски, толченые ракушки в составе теста.

Рис. 11. Неолитическая неманская культура в первой половине III тыс. до н. э.

Рис. 12. Горшок неманской культуры. Средний и поздний неолит. Грибаша 2Б.

Рис. 13. Дно горшка неманской культуры. Средний и поздний неолит. Грибаша 4.

Рис. 14. Наконечники (1–2) и керамика (3) неманской культуры среднего-позднего неолита. Кабяляй 23. Фрагмент неманской керамики из поселения река Запсе 5 (4).

Рис. 15. Неманская керамика. Средний и поздний неолит. Катра 1.

Рис. 16. Неманская керамика. Средний и поздний неолит. Катра 1.

Рис. 17. Кремневые орудия (1–3), неманская (4–6) и неясная (7–8) керамика. Средний и поздний неолит. Кашетос 1.

Рис. 18. Неманская керамика. Средний и поздний неолит. Дренство 35 (1) (Польша, воев. Сувалки) и Русаково II (2–3) (Беларусь, Слонимский р.).

Рис. 19. Кремневые орудия (1–4) и керамика (5–6) неманской культуры. Поздний неолит. Грибаша 4.

Рис. 20. Реконструкция керамики (1–3) и кремневые орудия (4–5) неманской культуры. Поздний неолит. Каравишкес 6 (I участок).

Рис. 21. Керамика позднего (?) неолита. Каравишкес 6 (V участок).

Рис. 22. Памятники типа Дубичяй и поселения неманской культуры в Южной Литве.

Рис. 23. Хронология неолита Южной Литвы.

Рис. 24. Происхождение неолитической неманской культуры, ее связи с соседними культурами.

Gytis Piličiauskas
Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5, LT-2000, Vilnius, tel. 2 61 49 35.

Straipsnis gautas 2002 01 05